

Bruce Chatwin

Utz

B I B L I O T E K A   K A R I Z M A

Bruce Chatwin

Utz

S Y S P R I N T

Bruce Chatwin

Utz

S engleskog preveo
Marko Kovačić
SysPrint, Zagreb 2008.

Diani Phipps

Sat prije zore, sedmog ožujka 1974, Kaspar Joachim Utz umro je od drugog i dugoočekivanog moždanog udara u svojem stanu s pogledom na praško Staro židovsko groblje, u Širokoj ulici broj 5.

Tri dana poslije, u 7:45 ujutro, njegov prijatelj dr. Václav Orlík stajao je ispred crkve Sv. Žigmunda očekujući mrtvačka kola i stežući u ruci sedam od deset ružičastih karanfila, koliko se nadao da će si priuštiti kod cvjećara. S odobravanjem je primijetio prve znakove proljeća. U vrtu preko puta, nad lipama su kružile čavke s grančicama u kljunu, a svako toliko s valovitim bi se crepova stambene zgrade odronila manja lavina.

Dok je čekao, Orlíku priđe čovjek s grivom sijede kose koja mu je padala preko ovratnika kabanice.

- Svirate li orgulje? - upita čovjek šmrcavo.

- Baš i ne - reče Orlík.

- Ni ja - reče čovjek i ode s noge na nogu pokrajnjom ulicom. U 7:57 isti je čovjek iznutra otkračunao golema barokna vrata crkve. I ne klimnuvši Orlíku, uspe se na galeriju s orguljama pa, sjevši u kor od pozlaćena drva, među anđele s trubljama, stane svirali posmrtni marš što se sastojao od dva zvonka akorda koje je naučio dan ranije, i to od orguljaša koji je bio prelijen tako rano ustali iz kreveta te je u domaru našao zamjenu.

U osam ujutro mrtvačka kola - marke Tatra 603 - zaustave se pred stubama. Naime, ne bi li odvratile pozornost naroda od nazadnjačkih kršćanskih obreda, vlasti su odredile da se sva krštenja, vjenčanja i sprovodi imaju obaviti do 8:30. Izišla su tri nosača i zajedno otvorila stražnja vrata.

Utz je svoj sprovod razradio u detalje. Na hrastovom lijesu bio je pokrov od bijelih karanfila, ali nije predvidio prostački boljševički vijenac položen na vrh: crvene božične zvijezde, crvene gladiole, crvena

satenska vrpca, sve uokvireno sjajnim lovorovim lišćem. Na cedulji su bili izrazi sućuti (kome?) od ravnatelja i osoblja Rudolfinskog muzeja.

I Orlík je dao svoj skromni prilog.

Druga je *tatra* dovezla preostala tri nosača. Nagurali su se na prednjem sjedištu do vozača, dok je na stražnjem sjedila samotna žena u crnini, s crnim velom natopljenim suzama. Kad se nijedan muškarac nije ponudio da joj pomogne, ona gurne vrata i, drhteći od tuge, zamalo padne na blatnjavu kaldrmu.

Cipele su joj bile razrezane sa strane da joj što manje pritišću otekline.

Prepoznavši je kao Utzovu vjernu sluškinju Martu, Orlík joj priskoči u pomoć - a ona mu, klonuvši na njegovo rame, dopusti da je otprati. Kad joj je pokušao ponijeti smeđu torbu od umjetne kože, ona je istrže izvan njegova dohvata.

Radnici iz noćne smjene u tvornici gume, koji su danju radili kod pogrebnika kao nosači, nosili su lijes na ramenima i kretali se glavnim prolazom u ritmu glazbe koja je Orlíka podsjećala na stupanje vojnika u mimohodu.

Na pola puta do oltara povorka nabasa na čistačicu, koja je sapunom, vodom i četkom ribala grb obitelji Rožmberk od šarenog mramora utisnuta u pod.

Nosač predvodnik zamoli ženu, što je ljubaznije mogao, da propusti lijes. Ona se samo namršti i nastavi ribati.

Nosači nisu imali druge nego skrenuti ulijevo, između dvije klupe, zatim udesno pokrajnjim prolazom i još jedanput udesno da zaobiđu propovjedaonicu. Napokon su stigli pred oltar gdje je mladoliki svećenik, misne košulje umrljane posvećenim vinom, zabrinuto grizao nokte.

S usiljenim poštovanjem polože lijes, a onda, privučeni mirisom toplog kruha iz obližnje pekarnice, odoše na doručak ostavivši Orlíka i vjernu Martu da sami oplakuju pokojnika.

Svećenik je misu odmrmljao poput brojalice povremeno podižući pogled prema freski Nebeskih visina. Pošto je pokojnikova duša preporučena, morali su čekati barem deset minuta dok se nosači nisu udostojali vratiti, u 8:26.

Na groblju, na kojem se snijeg gotovo već otopio, svećenik osjeti

val drhtavice premda je bio ogrnut u debeli kaput od serža. Tek što je lijes položen u zemlju, već je ožalošćenu Martu tapšao po plećima i gurkao prema limuzini što ih je čekala. Odbio je Orlíkov poziv na doručak u hotelu Bristol. Na uglu Jungmannove doviknuo je vozaču da stane i iskočio iz vozila zalupivši vratima.

Taj oproštajni doručak dogovorio je i platio sam Utz. Blagovaonicom se širio prodoran miris dezinfekcijskog sredstva. Stolice su bile naslagane na stolove i opet su neke čistačice čistile nered zaostao nakon gozbe održane prethodne večeri u čast istočnonjemačkim i sovjetskim informatičkim stručnjacima. U donjem lijevom kutu bio je postavljen stol za dvadeset ljudi, pokriven bijelim damastom, s rebrastom čašom za tokajac za svakim mjestom.

Utz se preračunao. Mislilo je da će se pojaviti barem šačica njegovih pohleprijih rođaka, ne bi li se čega dočepali. Računao je i na delegaciju iz muzeja, makar radi dogovora da njegov porculan dopadne u njihove gramzljive ruke.

Ovako su Marta i Orlík sjedili sami, jedno do drugog, i od neuslužnog konobara naručivali dimljenu šunku, palačinke sa sirom i vino.

Na drugome kraju stola stajao je golemi preparirani medvjed uspravljen na stražnje noge, razjapljenih ralja, ispruženih prednjih šapa - postavio ga je tamo neki šaljivac da goste podsjeti na bratskoga zaštitnika njihove zemlje. Na postolju je na metalnoj pločici pisalo da ga je ustrijelio češki barun, ne u Tatrama ni na Karpatima, nego u Jukonu 1926. Medvjed je bio grizli.

Nakon čašice-dvije tokajca Marta je naizgled odustala od oplakivanja svojeg pokojnog poslodavca. Nakon četiri čaše podrugljivo je iskrivila usta i gromko poviknula: - U zdravlje medvjeda! U zdravlje medvjeda!

U ljeto 1967, godinu dana prije upada sovjetskih tenkova u Čehoslovačku, otišao sam u Prag na sedmodnevno putovanje radi povijesnog istraživanja. Znajući za moje zanimanje za sjevernjačku renesansu, urednik jednog časopisa naručio je od mene članak o caru Rudolfu II. i njegovoj strasti sakupljanja egzotičnih predmeta, koja je u poznijim godinama bila njegov jedini lijek protiv depresije.

Namjeravao sam članak uklopiti u veće djelo psihološke, ili psihopatološke tematike o kompulzivnom sakupljaču. Na kraju, zbog moje lijenosti i nepoznavanja jezika, iz tog pohoda na srednjoeuropske studije nije proizišlo ništa. Prisjećam se te epizode kao vrlo ugodnog izleta na tuđi trošak.

Na putu u Čehoslovačku svratio sam u muzej Schloß Ambras kod Innsbrucka da razgledam *Kunstkammer* ili Odaju zanimljivosti, s izlošcima što ih je prikupio Rudolfov ujak, nadvojvoda Ferdinand Tirolski. (Ujak i nećak vodili su prijateljsku, ali dugotrajnu prepirku oko toga kome bi trebao pripasti habsburški obiteljski narvalov rog i kasnorimska ahatna šalica koja bi eventualno mogla biti Sveti gral).

Zbirka iz Ambrasa, s Cellinijevom soljenkom i Montezuminom perjanicom od kecalova perja, preživjela je netaknuta od šesnaestog do devetnaestog stoljeća kad su carski službenici, u strahu od revolucionarne rulje, najistaknutije dragocjenosti preselili u Beč. Rudolfovo blago - njegove mandragore, bazilisk, bezoar, pehar od jednoroga, njegov sejšelski kokos optočen zlatom, njegov homunkul u formalinu, njegovi čavli s Noine arke i bočica prašine od koje je Bog stvorio Adama - odavno su iščezli iz Praga.

Svejedno sam htio vidjeti zlokobnu palaču-tvrđavu Hradčane, gdje bi ovaj tajanstveni neženja - koji se svojim ljubavnicama obraćao na talijanskom, Bogu na španjolskom, dvoranima na njemačkom, a svojim buntovnim seljacima, rijetko, na češkom - tjednima zanemarivao

svoje dužnosti cara Svetog Rimskog Carstva te bi se povlačio od svijeta sa svojim astronomima (Tycho Brahe^{1} i Kepler bili su njegovi štićenici). Ili bi sa svojim alkemičarima tragao za kamenom mudraca. Ili bi s učenim rabinima raspravljao o misterijama kabale. Ili bi, kad bi se produbljivala kriza njegove vladavine, zamišljao da je pustinjač u planinama. Ili bi naručio svoj portret od Arcimbolda koji je carevo lice naslikao kao hrpicu voća i povrća, s bučom i patlidžanom umjesto vrata i rotkvicom umjesto Adamove jabučice.

Budući da nisam poznavao nikoga u Pragu, upitao sam prijatelja, povjesničara koji se specijalizirao za zemlje iza željezne zavjese, može li mi preporučiti koga da posjetim.

Odgovorio je da je Prag i dalje najmisteriozniji europski grad, u kojem je uvijek prisutna mogućnost nadnaravnog. Sklonost Čeha da uvijek "popuste" pred višom silom nije nužno slabost. Prije bi se moglo reći da ih njihov metafizički svjetonazor potiče da djelovanje sile smatraju nečim prolaznim.

- Dakako - rekao je - mogao bih te uputiti mnogim intelektualcima Pjesnicima, slikarima, filmašima.

Ukoliko sam spreman na beskrajnu žalopojku o ulozi umjetnika u totalitarnoj državi, ili ako želim ići na zabavu koja bi završila orgijama.

Usprotivio sam se. Zacijelo pretjeruje.

- Ne - stresao je glavom. - Ne bih rekao.

On bi zadnji ismijavao čovjeka koji se zbog objavljivanja pjesme u stranom časopisu dovodi u opasnost da završi u radnom logoru. Ali, po njegovu mišljenju, pravi junaci ove neizdržive situacije bili su ljudi koji ne bi ni zucnuli protiv partije ili države, a u glavi, čini se, nose ukupnost zapadne civilizacije.

- Svojom šutnjom zadaju definitivnu pljusku državi - rekao je - pretvaranjem da ona ne postoji.

Gdje bi drugdje, kao što se njemu dogodilo, čovjek pronašao konduktera koji je zapravo stručnjak za elizabetinsko kazalište? Ili smetlara koji je napisao filozofski traktat o Anaksimandrovu fragmentu?

Na kraju je primijetio da se Marxova vizija doba beskrajne dokolice u neku ruku ostvarila. Država je u svojem nastojanju da ukloni "tragove individualizma" inteligentnom pojedincu ponudila neograničeno vrijeme da u mašti vrti osobne i heretične misli.

Rekoh da je moj povod za posjet Pragu možda prizemnji - i objasnih mu svoj interes za cara Rudolfa.

U tom slučaju poslat ću te Utzu - reče. - Utz je Rudolf našeg vremena.

Utz je imao sjajnu zbirku majsenskog porculana koja je, zahvaljujući njegovim vještim manevrima, preživjela Drugi svjetski rat i staljinističke godine u Čehoslovačkoj. Početkom 1967. brojila je više od tisuću komada - a sve je to bilo nagomilano u malom dvosobnom stanu u Širokoj ulici.

Utzovi su bili obitelj malih saskih zemljoposjednika iz Krondorfa s imanjima u Sudetima, dovoljno imućni da posjeduju vilu u Dresdenu, nedovoljno ugledni da uđu u Gotski almanah. Među svojim precima isticali su jednoga kralja križara. No Sasi višeg roda njihovo su ime izgovarali sa zbunjenim, čak prezrivoim izrazom lica: - Utz? Utz? Ne. Nemoguće. Tko su ti?

Bilo je razloga da ih se prezire. U Grimmovu *Etimološkom rječniku* "utz" ima mnoštvo negativnih značenja: "pijanica", "blesan", "varalica na kartama", "trgovac šepavim konjima". "Heinzen, Kunzen, Utzen oder Butzen" u narječju Donje Švabije odgovara izrazu "neki tamo Pero Perič ili Mile Milić".

Utzov je otac poginuo na Sommi 1916, ali tek pošto je obitelji vratio čast stekavši najviše njemačko odlikovanje Pour le Mérite.^[2] Njegova udovica, kojom se bio oženio na zgražanje svojih roditelja, bila je kći povjesničara češkog preporoda i židovske nasljednice, čije je bogatstvo poteklo od dionica željeznica.

Kaspar je bio njezin jedini unuk.

Kao dijete svakog je ljeta provodio mjesec dana u Češkim Križovima, u dvorcu između Praga i Tábora, u srednjovjekovnom stilu, gdje je ta izmoždjena starica, čija se žućkasta koža odbijala smežurati, a kosa osijedjeti, satrta artritismom, sjedila u salonu urešenom grimiznim brokatom i pretjerano lakiranim slikama Djevice.

Kao preobraćenica na katoličanstvo okružila se licemjernim klecavim svećenicima koji su u nebesa uzdizali neokaljanost njezine vjere, u nadi da će od toga imati financijske koristi. Nizovi begonija i pepe-

ljuga u njezinu stakleniku štitili su je od veličanstvenog pogleda na krajolik središnje Češke.

Raznorazne susjede smetalo je što se žena njezina podrijetla toliko razmeće aristokratskim načinom života - i to do te mjere da je svoje stubište napučila oklopima, a u ozidanom dijelu opkopa držala je medvjeda. No i prije događaja u Sarajevu predvidjela je plimni val socijalizma u Europi i, vrteći globus kao što bi neka druga, recimo, molila kronicu, uprla bi prstom u međusobno udaljene točke, na mjesta gdje je raspršila svoja ulaganja: rudnik bakra u Čileu, pamuk u Egiptu, tvornica limenki u Australiji, zlato u Južnoj Africi.

Radovala ju je pomisao da će njezino bogatstvo rasti i nakon njezine smrti. *Njihovo* će nestati u ratu ili revoluciji, biti bačeno na konjske utrke, žene i kocku. U Kasparu, tamnokosom, zamišljenom dječaku, bez trunke očeva rumenila, prepoznavala je bljedilo geta i stoga ga je obožavala.

Upravo se u Češkim Križovima to starmalo dijete, stojeći na prstima pred vitrinom s antičkim porculanom, opčinilo figuricom Harlekina, koju je izradio najveći majsenski majstor J. J. Kändler.^{3}

Harlekin je sjedio na panju. Vitko mu je tijelo bilo utegnuto u kostim sa šarenim rombovima. U jednoj je ruci držao potamnjeli srebrni vrč, u drugoj savitljivi žuti šešir. Na licu je imao iscerenu narančastu masku.

- Hoću ga - reče Kaspar.

Baka problijedi. Imala je poriv ispuniti mu svaku želju. No, ovoga je puta rekla: - Ne! Možda jednoga dana. Zasad još ne.

Četiri godine poslije, za utjehu zbog očeve smrti, Harlekin je dopremljen u Dresden u posebno izrađenoj kožnoj kutiji, u pravi čas za proslavu sumornog Božića. Kaspar je vrtio figuricu pri treperavu svjetlu svijeće i bucmastim prstićima s ljubavlju prelazio preko glazure i sjajne cakline. Otkrio je svoj poziv: posvetit će život skupljanju - "spašavanju", kako je to poslije nazivao - porculana iz majsenske radionice.

Zapostavio je školu, ali je učio povijest proizvodnje porculana, od početaka u Kini do ponovnog otkrića u Saskoj, za vladavine Augusta Snažnog. Kupio je nove primjerke. Prodao je one slabije kvalitete ili oštećene. Prije devetnaeste je u časopisu *Nunc* objavio žustru obranu porculana iz razdoblja rokoka - umjetnosti živahnih oblina iz

doba u kojem su muškarci obožavali žene - od uvrede pederasta Winckelmanna:^{4} - Porculan se gotovo uvijek oblikuje u idiotske lutkice.

Utz je provodio sate u drezdenskim muzejima proučavajući nizove figurica iz *commedie dell'arte* iz kraljevskih zbirki. Onako zaključane iza stakla kao da su ga dozivale u svoj tajni liliputanski svijet - i kao da su vapile da ih oslobodi. Njegov drugi članak nosio je naslov *Privatni kolekcionar*.

- Izložak u muzejskoj vitrini - pisao je - prisiljen je tavoriti u neprirodnom slanju poput životinje u zoološkom vrtu. U svakome muzeju predmet umire od gušenja i izloženosti pogledima, dok privatno posjedovanje vlasniku daje pravo i potrebu dodira. Kao što malo djetete poseže za onim što imenuje, tako i strasni sakupljač, pogleda usklađenog s rukom, predmetu vraća životvorni dodir njegova tvorca. Kolekcionarov je neprijatelj kustos muzeja. U idealnim uvjetima muzeje bi trebalo opljačkati svakih pedeset godina, a njihove zbirke vratiti u promet...

- Kakva je to Kasparova manija za skupljanjem porculana? - upitala je Utzova majka obiteljskog liječnika.

- Nastranost - odgovorio je - kao i svaka druga.

Utzu je kao uzor poslužio seksualni život Augusta Snažnog, kako ga prenosi Von Pöllnitz u svojoj kronici *La Saxe galante*.^{5} No, kada je u jednoj bečkoj ustanovi poželio oponašati uspjehe tog velebnog nezasićenog vladara - u nadi da će u Mitzi, Suzi i Liesl otkriti draži Aurore, grofice od Königsmarka, Mile Kessel ili bilo koje druge božice drezdenskog dvora - djevojke su ostale zatečene znanstvenom strogošću mladićeva pristupa i gušile se u hihotanju zbog minijaturnih razmjera njegove alatke.

Otišao je i hodao sam mokrim ulicama do svojeg hotela.

Na topliji je odaziv naišao među antikvarima. Prodaja imanja u Sudetima 1932. omogućila mu je da slobodno troši novac. Brzi slijed smrti njegove majke pa bake omogućio mu je da se nadmeće s jednim Rothschildom.^{6}

Politički, Utz je bio neutralan. Njegov je karakter imao svoju povučenu stranu koja je prihvaćala svaku ideologiju, pod uvjetom da ga ostave na miru. Imao je i tvrdoglavu stranu koja je odbijala maltretiranja. Mrzio je nasilje, ali je pozdravljao kataklizme koje su svježā

umjetnička djela izbacivale na tržište. Ratovi, pogromi i prevrati, govorio je, kolekcionaru pružaju sjajne mogućnosti.

Slom burze bio je jedna takva mogućnost. Kristalna noć bila je druga. U istom je tjednu pohitao u Berlin kupiti porculan, za američke dolare, od židovskih znalaca koji su se htjeli iseliti. Potkraj rata sličnu će uslugu ponuditi plemstvu u bijegu pred sovjetskom vojskom.

Kao građanin Reicha prihvatio je aneksiju Sudeta, iako bez imalo oduševljenja. Prilikom okupacije Praga shvatio je, međutim, da će Hitler uskoro započeti europski rat. Također je, prema načelu da osvajači u pravilu nastradaju, uviđao da Njemačka neće uspjeti pobijediti.

Djelujući u skladu s tim, uspio je trideset sedam sanduka porculana skloniti iz obiteljske kuće u Dresdenu. Stigli su u Češke Križove u ljeto 1939. Nije ih raspakirao.

Kojih godinu dana poslije, nedugo nakon *Blitzkriega*,^{7} posjetio ga je njegov crvenokosi bratić u drugom koljenu, Reinhold, pametan ali u biti šašav lik, koji se kao student zakleo da je Kropotkinova *Uzajamna pomoć* najbolja knjiga svih vremena, a sada je svoje viđenje rasne biologije razglabao pomoću analogija preuzetih iz uzgoja pasa. Svaki Utz, isticao je, makar i bio okaljani tuđinskom krvlju, trebao bi smjesta odjenuti odoru *Wehrmachta*.^{8}

Za večerom je Utz pristojno slušao kako njegov rođak likuje zbog pobjeda u Francuskoj, ali kada je ovaj predvidio da će Njemačka do kraja godine zauzeti Buckinghamsku palaču, nije se mogao suzdržati da ne osjeti nalet prigušene anglofilije.

- Ne vjerujem da hoće - čuo je samoga sebe kako govori.- Podcjenjuješ taj narod. Ja ga znam. Čak sam i bio u Engleskoj.

- *Also* - promrmljao je rođak i cupnuvši petama otišao prema službenom automobilu, koji ga je čekao.

Utz je doista bio u Engleskoj kao šesnaestogodišnjak. Jednu jesen i sumorni prosinac proveo je u mjestu Bexhill-at-Sea, s majčinom negdašnjom dadiljom, gospođicom Beryl Parkinson, u kući punoj mačaka i satova s kukavicom, iz koje je gledao nabujale valove gdje zapljuskuju mol.

Naučio je nešto engleskog - ne mnogo. No, jednako je tako nakratko bio u Londonu i otišao s jasnom predodžbom kako se engleski gospodin ponaša i kako se odijeva. Vratio se u Dresden u

živahnoj jakni od tvida i ručno izrađenim parom cokula.

Istu tu smeđu jaknu, pomalo već iznošenu, nekoliko brojeva premaru i s kožnim zakrpama na laktovima, nosit će tijekom cijeloga rata - kao čin vjere i prkosa - uvijek u blizini njemačkih časnika.

Nosio ju je i za vladavine Reinharda Heydricha, "praškog koljača", kada je njegova rasna čistoća dovedena u pitanje: jednog je popodneva svoje preslušavatelje zbunio izvadivši iz džepa odličje svojeg oca iz Prvog svjetskog rata. Kako se samo usuđuju, povikao je i pljesnuo ordenom o stol. Kako se usuđuju vrijeđati sina velikog njemačkog vojnika?

Bio je to smion potez i uspio je. Nisu ga više uznemiravali. Živio je povučeno u Češkim Križovima i prvi put u životu redovito je vježbao radeći sa svojim šumarima u pilani. Dana 16. veljače 1945. do njih je doprla vijest da je Dresden srušen sa zemljom. Njegova je ljubav prema Engleskoj zauvijek ugasla kada je začuo riječi voditelja BBC-a: - Danas u Dresdenu više nema porculana. Jaknu je poklonio Ciganinu koji je pobjegao iz logora.

Mjesec dana nakon predaje, dok su istjerivali Nijemce i njihove pristalice iz domova - ili ih pratili do granice "u odjeći u kojoj su se zatekli" - Utz se uspio odreći svoje njemačke putovnice i steći češko državljanstvo. Teže mu je bilo ušutkati glasine da je pomagao u radu Goeringovih odreda za umjetnine.

Te su glasine bile istinite. Suradivao je. Odavao je na kapaljku informacije o tome gdje se nalazi neko umjetničko djelo - informacije dostupne svakome tko se umio služiti knjižnicom. Tako je uspio zaštititi, čak i sakriti velik broj svojih židovskih prijatelja, među njima glasovitog hebreista Zikmunda Krausa. Uostalom, što vrijedi Tizian ili Tiepolo ako se može spasiti jedan ljudski život?

Što se komunista tiče, kad je shvatio da će Benešova^{9} vlada pasti, počeo se budućim gazdama zavlačiti pod kožu. Doznajući da se Klement Gottwald^{10} nastanio u praškom dvorcu, "radnik na prijesolju čeških kraljeva", Utz je reagirao tako da je svoje posjede dao poljoprivrednoj zadruzi, a svoj dvorac na korištenje umobolnici.

Ti su mu potezi dali vremena, barem dovoljno da iznese porculan bez gubitaka i lomova, prije nego što ga bagra rekvirira.

Njegov je sljedeći potez bio da naočigled sviju upiše hebrejske studije pod vodstvom dr. Krausa. Bila su to vremena kada su slike

Marxa i Lenjina visjele u izraelskim kibucima. Dobio je bijedno plaćen posao arhivista u Nacionalnoj knjižnici. Nastanio se u skromnom stanu u Židovskoj četvrti, čiji je prethodni stanar nestao u hajdrihijadi.

[{11}](#)

Dvaput tjedno vjerno je odlazio pogledati neki sovjetski film.

Kad je njegov prijatelj dr. Orlík predložio da obojica pobjegnu na Zapad, Utz je pokazao na majsenske figurice u šest redova na policama, i rekao:

- Ne mogu ih ostaviti.

Kako mu je to pošlo za rukom?
- Što to?

- Porculan, kako ga je uspio zadržati?

- Nagodio se.

Moj prijatelj povjesničar u kratkim mi je crtama opisao njemu poznate činjenice. Komunističke vlasti - uvijek spremne zaogrnuti se legalnošću - po svoj su prilici dopustile Utzu da zadrži zbirku pod uvjetom da se svaki primjerak fotografira i označi brojem. Također su se, premda nikad napismeno, sporazumjeli da nakon njegove smrti sve pripadne Državnom muzeju.

Osim toga, markisizam-lenjinizam nikad nije probavio koncept privatne zbirke. Trocki je u vrijeme Treće internacionale dao poneki usputni komentar na tu temu. Ali nikad nije razriješeno zaslužuje li posjedovanje umjetnina u očima proletarijata osudu. Je li kolekcionar klasni neprijatelj? Ako jest, na koji način?

Revolucija je, dakako, podrazumijevala ukidanje privatnog vlasništva, a da nikada nije povučena oštra granica između vlasništva (koje je štetno za društvo) i kućnih potrepština (koje to nisu). Slike velikih majstora mogle su se smatrati nacionalnim blagom i zaplijenili - bilo je u Pragu obitelji koje su držale slike Picassa i Matissea smotane između podnih dasaka. Ali što s porculanom? Porculan bi se mogao klasificirati i kao posuđe. Dakle, ako nije prokrijumčaren iz zemlje, teoretski je bezvrijedan. Konfiskacija keramičkih kipića mogla bi se pretvoriti u administrativnu moru:

Zamislite kako bi bilo pokušati zaplijeniti nesagledive količine sadrenih Lenjina...

I mao je lice koje se trenutačno zaboravlja. Bilo je okruglo, voštano, bez naznake strasti ispod površine, nablizu nasadenih očiju iza naočala čeličnih okvira: tako prazno lice da je ostavljalo dojam kao da ga i nema. Je li imao brkove? Zaboravio sam. Dodate li brk, oduzmete li brk, ništa neće promijeniti njegovu krajnju bezizražajnost. A da onda dodamo brk? Precizni čekinjasti brk u skladu s preciznim kretnjama, kao u olovnog vojnika, kao jedini dokaz njegova teutonskog porijekla? Češljao se prebacujući masne zmije preko tjemena. Nosio je odijelo od prugasta siva kamgarna, blago otrcanih manšeta i namakao se kolonjskom vodom Knize Ten.

Kad bolje razmislim, možda je bolje ukloniti brk. Dodani brk toliko bi se istaknuo na licu da u pamćenju ne bi ostalo ništa osim naočala i brka - s nekoliko kapi fišpaprikaša zalijepljenih za nj - gledano s druge strane našega stola u restoranu Pstruh.

Pstruh je češka riječ za pastrvu - a pastrva je i bilo! Kadence *Pastrvljeg kvinteta* strujale su metodički kroz skrivene zvučnike, a jata pastrva - ružičastih, pjegastih, trbuha što se bjelasaju na neonu - plivala su ovdje-ondje po akvariju, koji je zauzimao veći dio zida.

- Jest ćete pastrvu - reče Utz.

Nazvao sam ga istoga dana kad sam stigao, ali isprva mi se činilo da mu nije baš drago sastati se sa mnom.

- *Ja! Ja!* Znam. Ali bit će teško...

Na savjet prijatelja donio sam mu iz Londona paketiće Earl Graya, njegova omiljenog čaja. Spomenuo sam ih. Popustio je i pozvao me na ručak - u četvrtak, dan prije mog predviđenog odlaska - ne u svoj stan, kako sam se nadao, nego u restoranu.

Restoran u arkadi Vaclavskoga trga, ostatak iz tridesetih, uređenjem je podsjećao na Drugu industrijsku revoluciju: debelo staklo, krom i koža. Sa stropa je visjela maketa galije nadutih jedara od

pergamenta. Gledajući fotografiju druga Novotnog, čovjek se pitao kako je netko s tako ružnim ustima uopće pristao da ga fotografiraju. Natkonobar nam je obojici, znojan od lipanjske vrućine, ponudio jelovnik koji je podsjećao na srednjovjekovni misal.

Očekivali smo Utzova prijatelja, dr. Orlíka, s kojim je od 1946. tamo ručao svakog četvrtka.

- Orlík je - reče mi - istaknuti znanstvenik iz našeg Narodnog muzeja. Paleontolog. Specijalizirao se za mamute, ali razumije se i u muhe. Uživat ćete s njim. Duhovit je i šarmantan.

Nismo dugo čekali i mršava se bradata spodoba u blještavom dvorednom odijelu probije kroz rotirajuća vrata. Orlík skine beretku razotkrivši čupu prosijede kose i sjedne. Svojom rukom - više nalik na kliješta račića, nego na ruku - bolno uštine moju, a zatim se okomi na perece. Čelo mu je bilo isprugano dubokim brazdama. Zapanjeno sam zurio u njegove čeljusti, koje su se pomicala poput klackalice.

- Ah! Ha! - posprdno će. - Englez, ha? English-man! Yes, YES! Recite mi, je li profesor Horsefield još živ?

- Koji Horsefield? - upitah.

- Pohvalio je moj članak u časopisu *Psihologija životinja*.

- Kad to?

- 1935. - reče - možda '36.

- Nisam nikada čuo za Horsefielda.

- Šteta - reče Orlík. - Bio je velik znanstvenik.

Zastao je da zdrobi preostali perec. Zelene mu se oči zlobno zacakle, kao da se poigrava.

- Obično - nastavi - nemam visoko mišljenje o vašim zemljacima. Izdali ste nas u Münchenu... Izdali ste nas u Jalti...

Uzbunjen ovakvim opasnim tijekom razgovora, Utz ga prekine i važno reče: - Ne vjerujem baš da životinje imaju dušu.

- Kako to možeš reći? - plane Orlík.

- Eto, kažem.

- Znam da kažeš, ali ne znam kako to možeš reći.

- Ja ću naručiti - reče Utz mašući natkonobaru ubrusom kao bijelom zastavom. - Naručit ću pastrvu. *Au bleu*, tako se zove?

- Blau - prekori ga Orlík.

- Ma, ti si blau.

Orlík me cimne za rukav: - Moj prijatelj gospodin Utz vjeruje da

pastrva, kada se uroni u kipuću vodu, ne osjeća ništa doli škakljanje. Ja ne mislim tako.

- Nema pastrva - reče natkonobar.
- Kako to, nema pastrva? - reče Utz. - Ima pastrva. Mnogo pastrva.
- Nema mreže.
- Kako to, nema mreže? Prošli je tjedan bilo mreže.
- Poderala se.
- Poderala? Ne vjerujem.

Natkonobar stavi prst na usne i prošapće: - Te su pastrve rezervirane.

- Za njih?
- Za njih - kimne.

Četiri su debeljka za obližnjim stolom jela pastrve.

- Onda dobro - reče Utz. - Jest ću jegulje. I vi ćete jegulje?
- Hoću - rekoh.
- Nema jegulja - reče konobar.
- Nema jegulja? To ne valja. Čega ima?
- Ima šarana.
- Samo šarana?
- Šarana.
- Kako ćete spremi tog šarana?

- Ima mnogo načina - konobar pokaže na jelovnik. - Što biste željeli?

Jelovnik je bio preveden na više jezika: ruski, njemački, francuski i engleski. Ali tko god da je sastavio englesku stranicu, umjesto riječi *šaran* krivo je napisao *sranj*. Pa su se tako na jelovniku nudila JELA OD SRANJA kao što je 'juha od sranja s paprikom', a bilo je i 'punjenog sranja', 'sranja kuhanog u pivu', 'prženog sranja', 'sranjskih okruglica', 'sranja à la juive..^[12]

- Kod nas se - rekoh - ta riba zove šaran. *Sranj* podsjeća na nešto drugo.

- Zar? - upita dr. Orlík. - A što to?
- Fekalije - rekoh. - Sranje.

Požalih što sam to rekao jer se Utz doimao nadasve posramljeno. Trepnuo je onim blizu nasađenim očima, kao da se nadao da nije dobro čuo. Orlíkova hripava spodoba zatresla se od smijeha.

- Ha! Ha! - isceri se. - Sranje à la juive. Moj prijatelj gospodin Utz

jest će sranje *a la juive!*...

Bojao sam se da će Utz ustati i otići, ali nadvladao je svoju nelagodu te naručio juhu i *Carpe meunière*.^{13} Ja sam krenuo linijom manjeg otpora i naručio isto to. Orlík se ustobočio i rekao karakteristično glasno i pucketavo: - Ne. Ne. Ja ću sranje *à la juive!*...

- A za predjelo? - upita konobar.

- Ništa - reče Orlík. - Samo sranje!

Pokušah skrenuti razgovor na Utzovu zbirku porculana. Reagirao je tako da je istegnuo vrat u ovratniku i tupo rekao: - I doktor Orlík je kolekcionar. Ali on skuplja muhe.

- Muhe?

- Muhe - potvrdi Orlík.

Počeh zamišljati njegovo prebivalište: nenamješten krevet, pune pepeljare, lavina požutjela tiska, mikroskop, staklenke, a uza zid poredane staklene kutije s muhama iz svih kutaka svijeta, svaki primjerak pričvršćen pribadačom. Spomenuo sam nekakve mušice na koje sam naišao u Brazilu.

- Mušice? - namršti se Orlík. - Ne zanimaju me. Zanima me jedino *Musca domestica*.

- Obična kućna muha?

- Tako je.

Reci mi - opet se umiješa Utz - kojeg je dana Bog stvorio muhu? Petog? Ili šestog?

- Koliko ti puta moram reći? - zagalami Orlík. - Imamo stotinu devedeset milijuna godina muha. A ti uvijek govoriš o danima!

- Teške riječi - filozofski će Utz.

Na stolnjak sleti muha i stade srkati nešto juhe koja je konobaru kapnula sa zaimače. Trzajem zgloba Orlík okrene staklenu čašu i njome zarobi kukca. Odvuče čašu do ruba stola i ubaci muhu u staklenku koju je izvadio iz džepa. Začuje se bijesno zujanje, a zatim više ništa.

Izvuče povećalo i prouči ulov.

- Zanimljiv primjerak - reče. - Rekao bih da se izlegla ovdje u kuhinji. Upitat ću...

- Ne, nećeš pitati! - reče Utz.

- Hoću, pitat ću.

- Nećeš.

- A što je spojilo vas i kućnu muhu? - upitah.

Izbacivši kosti šarana iz svoje brade, Orlík ispriča kako je trideset godina posvetio proučavanju određenih karakteristika dlakavog mamuta, radu koji ga je odveo u sibirsku tundru, gdje mamute povremeno nalaze duboko zamrznute u tlu. Ishod tih istraživanja - iako je uglavnom bio preskroman to spomenuti - kulminirao je njegovim magistarskim radom *Mamut i njegovi nametnici*. No, čim ga je objavio, Orlík je osjetio potrebu da proučava neke niže oblike.

- Odlučio sam se - reče - na proučavanje vrste *Musca domestica* unutar gradskih granica Praga.

Baš kao što je njegov prijatelj g. Utz jednim pogledom mogao utvrditi je li komad majsenskog porculana načinjen od bijele gline iz Colditza ili bijele gline s Erzgebirgea, on, Orlík, tvrdio je da, ispitivši pod mikroskopom šarenu opnu muhina krila, može odrediti dolazi li kukac s nekog odlagališta smeća što sad okružuju Novi grad vrtova.

Nije skrivao svoju očaranost vitalnošću muhe. Među kolegama entomolozima - osobito onima koji su bili članovi Partije - bilo je moderno veličati ponašanje društvenih kukaca: mrava, pčela, osa i drugih pojavnosti *Hymenoptera*, koji su se organizirali u uređene zajednice.

- Ali muha je anarhist - reče Orlík.

- Psst! - reče Utz. - Ne smiješ izgovoriti tu riječ.

- Koju riječ?

- Tu riječ.

- Da. Da - Orlík povisi glas za oktavu. - Izgovorit ću je. Ova muha je anarhist. Individualist. Don Juan.

Četiri debela člana Partije, kojima je bio upućen ovaj ispad bila «u prezauzeta da išta primijete: pasli su očima drugu porciju pastrva, čije je meso u tom trenutku konobar odvajao od kostiju i plave kože.

- Ja nisam pripadnik naroda - reče Orlík. - Imam plave krvi.

- Je li? - reče Utz. - Kojeg plemstva?

Na trenutak sam pomislio da će ručak završiti nadmetanjem i podbadanjem - dok nisam shvatio da je to jedan od njihovih uvježbanih dueta. Uslijedila je rasprava o uspjehu (odnosno, neuspjesima) Kafke kojeg je Utz obožavao kao demijurga, a Orlík odbacivao kao prevaranta. Ispravno bi bilo ukinuti njegove knjige.

- Mislite, zabraniti? - upitah. - Cenzurirati?

- Ne mislim to - reče Orlík. - Rekao sam ukinuti.

Pijes! Pijes! Utz pljesne rukom. - Kakva je to glupost?

Orlíkov argument protiv Kafke bio je neuvjerljivi entomološki status kukca u pripovijesti *Preobrazba*. I opet sam pomislio da je na pomolu nevolja, no prašina se ponovo brzo slegla. Popili smo šalicu anemične kave. Orlík je iz mene izvukao moju londonsku adresu, nažvrljao je na komad papirnatog ubrusa, zgužvao u lopticu i strpao u džep.

Presreo je račun i mahnuo njime Utzu pred nosom.

- Ja ću platiti - izjavi.

- Nećeš.

- Hoću. Moram.

- Nećeš - reče Utz zgrabivši papirić koji je Orlík držao pred njegovim nosom kako bi ga ovaj zgrabio.

Orlík spusti pogled pokorivši se.

- Aaah! - smrknuto klimnu. - Znam. Gospodin Utz će platiti.

- A sada - obrati mi se Utz - dopustite mi da vam pokažem neke znamenitosti našeg prekrasnog grada.

Ostatak poslijepodneva Utz i ja smo proveli šećući kroz slabo naseljene ulice Male strane, zastajući tu i tamo da se divimo oljuštenoj fasadi neke trgovačke kuće ili nekoj baroknoj ili rokoko palači - Vrba, Pálffy, Lobkovic: redao je imena kao da su mu ti graditelji prisni prijatelji.

U crkvi Naše Gospe od pobjede voštani španjolski kip Djeteta Isusa s rasplamsalom aureolom od zlata nije se doimao kao blagoslovljeno betlehemsko dijete nego više kao osvetoljubivo protureformacijsko božanstvo.

Prehodali smo uzbrdo cijelu Nerudinu ulicu i šetali Hradčanima, poprištem mojih uzaludnih istraživanja prethodnoga tjedna. Sjedosmo tad u voćnjak podno Strahovskog samostana. Neki se čovjek u gaćama sunčao na travnjaku. Sjemenke kanadske topole prolebde kraj nas i slegnu se na našu odjeću poput snježnih pahulja.

- Vidjet ćete - reče Utz zamahujući štapom prema raznovrsnim tremovima i kupolama ispod nas - ovaj grad ima tragičnu masku.

A bio je to i grad divova: divova u kamenu, u štuki ili mramoru, golih divova, crnačkih divova, divova odjevenih kao za uragana, a nijedan ne počiva, nego se svi bore protiv neke nevidljive sile ili dašću pod težinom arhitrava.

- Div patnik - nadoda neuvjerljivo - simbol je našeg progonjenog naroda.

Komentirao sam u šali da je privrženost divovima obično znak pada: doba koje je farneškog Herkula doživljavalo kao uzor moglo je jedino loše završiti.

Utz je uzvratilo pričom o Fridriku Vilimu Pruskom koji je nekoć prikupio zbirku živih divova - uglavnom poluidiota - ne bi li ojačao redove svojih potsdamskih grenadira.

Zatim je objasnio kako je ta slabost prema divovima u osamnaestom stoljeću dovela do jedne od najbizarnijih diplomatskih razmje-

na u kojoj je August Saski odabrao 127 primjeraka kineskog porculana iz palače Charlottenburg u Berlinu, a u zamjenu je dao 600 divova "tražene visine" koji su prikupljeni u istočnim provincijama.

- Nikad nisam volio divove - reče.

- Jednom sam - rekoh - upoznao čovjeka koji je trgovao patuljcima.

- Je li? - trepne. - Patuljcima, kažete?

- Patuljcima.

- Gdje ste ga upoznali?

- U avionu za Bagdad. Išao je pogledati patuljka za naručitelja.

- Naručitelja? Pa to je sjajno!

- Imao je dva naručitelja - rekoh. - Jedan je bio arapski naftni šeik.

Drugi je bio vlasnik hotela u Pakistanu.

- A što su radili s tim patuljcima? - Utz me potapša po koljenu. Probljedio je od uzbuđenja i brisao znoj s čela.

- Držali ih - rekoh. - Šeik je, ako se dobro sjećam, volio posjesti omiljenog patuljka na svoju podlakticu, a omiljenog sokola na podlakticu patuljka.

- Samo to?

- Tko bi znao?

- Istina - reče Utz. - To se ne može znati.

- Ili ne treba.

- I što biste rekli, koliko dođe patuljak? Danas.

- Tko zna? Skupljanje patuljaka oduvijek je bilo skupo.

- To je lijepa priča - nasmiješi mi se. - Hvala vam. I ja volim patuljke.

Ali ne onako kako mislite.

Bilo je rano navečer i sjedili smo na drvenoj klupi Starog židovskog groblja. Golubovi su gugutali na krovu Klausove sinagoge. Zrake sunca što su prodirale kroz krošnje smokvi, obasjavale su kovitlace mušica i padale na mahovinom obrasle nadgrobne ploče, koje su, nabacane jedna preko druge, podsjećale na kamenje pokriveno morskom travom za oseke.

Nama s desna skupina američkih hasida, blijedih kratkovidnih mladića s jarmulkama, polagala je kamenčiće na grob velikog rabina Loewa.^[14] Pozirali su za fotografiju, leđima okrenuti prema njegovoj kitnjastoj nadgrobnoj ploči.

Utz mi reče kako su prvotni geto - to klupko tajnih prolaza i zaboravljenih komora, koje je Meyrink tako živopisno prikazao - zamijenile stambene zgrade nakon raščišćavanja siromašnih četvrti 1890-ih. Sinagoge, groblje i stara gradska vijećnica bile su jedine preostale znamenitosti. Njih nacisti ne samo da nisu ni taknuli, nego su pošteđene kako bi postale planirani Muzej židovstva, gdje bi budući arijski turisti mogli promatrati ostatke naroda iščezlog poput Asteka i Hotentota.

Promijenio je temu.

- Čuli ste za priču o golemu?

- Jesam - rekoh. - Golem je bio umjetni čovjek... mehanički čovjek... prototip robota. Djelo rabina Loewa.

- Prijatelju - nasmiješi se. - Znete mnogo toga, čini mi se. No, još mnogo toga trebate doznati.

Rabin Loew bio je neprijeporni vođa praških Židova za vladavine cara Rudolfa. Nijedan srednjoeuropski Židov više neće uživati toliki ugled i povlastice. Zabavljao je prinčeve i poslanike, a njegova je zabavljao njegov suveren u Hradčanima. Mnogi njegovi zapisi - među kojima homilija *O otvrdnuću faraonova srca* - postali su sastavni dio naučavanja hasidizma. Kao i svi kabalisti vjerovao je da su svi događaji - prošli, sadašnji i budući - već zapisani u Tori.

Nakon smrti rabinu su očekivano pripisane natprirodne moći. Postoje priče, a nijedna nije nastala za njegova života, o tome kako je abrakadabrom prenio neki dvorac iz češkog sela u praški geto. Ili kako je caru u lice rekao da je njegov pravi otac bio Židov. Ili kako je ukorio ludog isusovca, oca Tadeja, i tvrdio da Židovi ne mogu naslijediti grijeh svojih predaka. Ili kako je oblikovao golema Josela iz žitka mulja Vltave.

Sve legende o golemu proizišle su iz starog židovskog vjerovanja da svaki pravednik može stvoriti svijet ako, slijedom koji propisuje kabala, ponavlja slova svetog imena Boga. 'Golem' na hebrejskom znači 'neoblikovan' ili 'nestvoren'. I sam praotac Adam bio je 'golem' - nepokretna glinena masa, tako razvučena da se mogla protezati s jednog na drugi kraj Zemlje, sve dok ga Jahve nije sveo na ljudske razmjere i udahnuo mu u usta sposobnost govora.

- Dakle, vidite - reče Utz. - Adam nije bio samo prvo ljudski biće, nego i prvi keramički kip.

- Želite reći da je vaš porculan živ?

- I želim i ne želim - reče. - Živ je i mrtav. Ali da jest živ, morao bi tada i umrijeti, zar ne?

- Kako vi kažete.

- Dobro, onda kažem.

- Dobro - rekoh. - Nastavite o golemima.

Jedna od Utzovih omiljenih priča o golemu bio je srednjovjekovni

tekst koji je otkrio Gershom Scholem,^{15} u kojem stoji da je Isus Krist (kao i naš prijatelj J. J. Kandler) izrađivao glinene likove ptica - koji bi, pošto bi on izgovorio tajne riječi, zacvrkutale, zalepetale krilima i poletjele.

Druga priča ("Ah! Kakva židovska priča!") govorila je o dva gladna rabina koji su oblikovali kip teleta, oživjeli ga - a zatim mu prerezali grkljan i večerali teletinu.

Što se izrade golema tiče, recept u *Sefer jecira*, odnosno *Knjizi stvaranja* zahtijevao je velike količine netaknute planinske zemlje. Trebalo ju je pomiješati sa svježom izvorskom vodom i umiješiti ljudski lik. Kipar je nad svakim udom lika morao izgovarati prikladne alfabetske kombinacije. Zatim bi ga nekoliko puta obišao u smjeru kazaljke na satu: na što bi golem ustao i oživio. Kad bi se kretao u suprotnom smjeru, stvor bi se opet pretvorio u glinu.

Nijedan raniji izvor ne ukazuje na to je li golem mogao govoriti. No automat je imao sposobnost pamćenja i mehanički se pokoravao zapovijedima, bez razmišljanja. Ako bi bile izdane u pravilnim razmacima. Ako ne, golem bi mogao podivljati.

Golemi su dobili i na visini, palac po palac, kao da svakoga dana žude doseći gigantske razmjere kozmičkoga Adama - pa da pregaze svoje tvorce i preplave svijet.

- Nije bilo kraja golemosti golema - reče Utz. - Golemi su bili krajnje opasni.

Golem je navodno nosio metalnu pločicu zvanu *šem*, na čelu ili ispod jezika. *Šem* je bio ispisan hebrejskom riječju *emeth* ili Božja istina. Kad je rabin poželio uništiti svojega golema, trebao je samo ukloniti početno slovo te bi umjesto *emeth* pisalo *meth* - što znači smrt - i golem bi se raspao.

- A tako - rekoh. - *Šem* je bio neka vrsta baterije?

- Jest.

- Bez koje stroj ne bi radio?

- Točno.

- A rabin Loew?

- Htio je slugu. Bio je mudar poslovni čovjek. Trebao je slugu kojem neće morati plaćati.

- I to slugu koji ne gundā!

Golem rabina Loewa zvao se Josel.

Radnim danom obavljao je svakojake kućanske poslove. Cijepao je drva, meo ulicu i sinagogu i služio kao pas čuvar pazeći da isusovci ne naprave kakvu psinu. Ali na sabat - budući da se sva Božja stvorenja moraju odmarati na sabat - njegov bi gazda skinuo *šem* i na jedan dan ostavio ga beživotnog.

Jednog sabata rabin je to zaboravio učiniti i Josel je pomahnitao. Rušio je kuće, bacao kamenje, prijetio ljudima i čupao drveće iz korijena. Vjernici su već bili napunili Staronovu sinagogu radi jutarnje mise i pjevušili 92. psalam: "Rog si mi digao ko u jednoroga..."^{16} Rabin je izjurio na ulicu i strgnuo *šem* s glave čudovišta.

Druga verzija smješta "smrt" među stare knjige i molitvene šalove u potkrovlju sinagoge.

- Recite - upitah - bi li golem imao židovske crte lica?
- Ne bi! - odgovori Utz s tračkom nestrpljenja.
- Golem je oduvijek bio sluga. Sluge u židovskim kućama oduvijek su bili gojim.^{17}

- Je li golem mogao imati sjevernjačke crte lica?

- Da - složi se. - Značajke diva.

Utz je neko vrijeme mozgao, a zatim došao do zaključka:

- Sve te pripovijesti navode na misao da je tvorac golema ovladao skrovitim tajnama, ali je pritom prekršio Sveti zakon. Lik izrađen ljudskom rukom bio je svetogrđe. Golem je samim svojim postojanjem predstavljao upozorenje protiv idolatrije - i otvoreno pozivao na vlastito uništenje.

- Biste li, dakle, rekli - upitah - da je skupljanje umjetnina idolatrija?

- *Ja! Ja!* - busne se u prsa. - Naravno! Naravno! Zato smo mi Židovi... a po tom pitanju smatram sebe Židovom... tako dobri u tome! Jer je zabranjeno!... Jer je grešno!... Jer je opasno!...

- Zahtijeva li vaš porculan vlastitu smrt?

Pogradi se po bradi.

- Ne znam. To je dvojbeno.

Drugi su posjetitelji otišli. Crna se mačka smjestila na grb nadgrob-
nog kamena. Čuvar nam reče da je vrijeme da odemo.

- A sada, prijatelju - reče Utz - bi li vas zanimalo vidjeti moju zbirku
patuljaka?

Iz kante za smeće u veži širio se smrad trulih listova zelja. Dok smo prilazili, iz nje iskoči štakor. U stanu na drugom odmoru zaplače malo dijete, a netko je na neugodenu glasoviru nastojao ovladati jednim od Dvořákovih *Slavenskih plesova*. Na trećem odmoru žena otvori vrata da vidi tko prolazi: histerično lice ispod busena crvenih koverča. Nosila je spavaćicu s grimiznim božurima i bijesno zalupila vratima.

- Luda je - ispriča se Utz. - Bila je slavna sopranistica.

Na zadnjem katu došao je do daha, iščeprkao ključ ulaznih vrata i uveo me unutra. Miris mi je bio poznat: ustajali vonj prostorija u kojima se drže umjetnička djela, a brisanje prašine predstavlja opasnost. Na stolcu u prljavoj zelenoj kuhinjici uz hodnik sjedila je Utzova sluškinja.

Bila je to žena čvrste građe, odjevena u nepristalu služinačku odoru, zažarenih obraza i pepeljaste kose prošarane sijedima. Preko crne vunene haljine opasala je bijelu pregaču s volanima, a preko čela čipkanu vrpcu. Noge su joj bile sapete u crne čarape, koje su bile razvučene u par svjetlijih "krumpira" na koljenu. Očekivala nas je.

U krilu je držala posudu od ukrašenog bijelog porculana, koju sam, na temelju svojih "umjetničkih dana", prepoznao kao komad glasovitog Labuđeg servisa,^{18} koji je Kandler načinio za saskog prvog ministra, grofa Brühla.^{19} Na njega je poslagala štapiće sira i krekere, mađarsku salamu i ploške kiselog krastavca razrezane u obliku latica.

Pokorno pogne glavu.

- *Guten Abend*, Herr Baron.

- *Guten Abend*, Marta - odzdravi joj.

Prijeđosmo u sobu. Iza mrežaste zavjese bio je samo jedan prozor okrenut k sjeveru, s kojeg se pružao pogled na grobljanska stabla.

- Nisam znao da ste barun - rekoh.
- Da - pocrveni. - I barun sam.

Prostorija je, na moje iznenađenje, bila uređena u "modernom stilu"; gotovo bez ikakva pokućstva, osim kauča na rasklapanje, stola staklene plohe i para barcelonskih stolica tapeciranih tamno-zele-
nom kožom. Utz ih je "spasio" u Moravskoj, iz kuće koju je projektirao Mies van der Rohe.^{20}

Bila je to uska prostorija, još uža zbog dva reda polica od pločastog stakla, a svaka od poda do stropa krcata porculanom. Iza polica se nalazilo zrcalo te je čovjek imao privid da ulazi u niz sjajnih prostori-
ja, u "snovitu palaču" umnoženu u beskraj, kroz koju su ljudske prili-
ke lebdjele poput nestvarnih sjena.

Sag je bio siv. Morao si paziti gdje staješ, od straha da se ne spo-
takneš o koji od bijelih porculanskih kipova - pelikana, purana, me-
dvjeda, risa i nosoroga - koje su Kandler ili Eberlein^{21} oblikovali za
Japansku palaču u Dresdenu. Svih pet bilo je izbrazdano pukotina-
ma uslijed grešaka pri pečenju.

Utz je mahnuo rukom prema bocama na stolu: škotski viski, šljivovi-
ca i sifon sode.

- Viski, zar ne?
- Viski - potvrdih.

Pri zvuku šištanja sode sluškinja uđe noseći kanape sendviče na
pladnju iz Labuđeg servisa. Kretnje su joj bile tako beživotne i maki-
nalne da biste pomislili da je Utz stvorio ženskog golema. Ipak, zami-
jetio sam naznake nadmoćnog osmijeha.

- *Cheerio!* - reče Utz oponašajući naglasak engleskog gospodina.
- U vaše zdravlje! - Podigoh čašu - i razmotrih okolinu u kojoj sam
se zatekao.

Nisam stručnjak za majsenski porculan - iako sam s godinama smucanja po umjetničkim galerijama naučio što to jest. Ne mogu reći ni da mi se sviđa majsenski porculan. No, divim se nadahnuću umjetnika kakav je Kändler, koji se igrao tada posve novim medijem. Sasvim sam na Utzovoj strani u njegovu sukobu s Wincklemannom - koji bi tu pučku životnost u svojim *Bilješkama o pučkom ukusu u porculanu* nadomjestio starinskim klasičnim savršenstvom.

Jednako me oduševljava način na koji je "porculanska bolest" Augusta Snažnog - *Porzellankrankheit* - tako iskrivila njegove nazore da je bunilo svojih keramičkih zamisli pobrkao sa stvarnom političkom moći. Za Brühla, koji će doći na čelo Majsenske radionice, Horace Walpole^[22] zajedljivo je ustvrdio: *...pripremio je običnu bižuteriju protiv princa (Fridrika Velikog), koji je živio u logoru skromno kao običan vojnik...*

Svi primjerci koje je Utz izabrao odražavali su raspoloženja i prizore "porculanskog doba": mudrost, dopadljivost, odvažnost, ljubav prema egzotici, bešćutnost i vedrinu - prije nego što ih je pomela revolucija i vucaranje vojski.

Po dužem nizu polica bili su poslagani pladnjevi, posuđe, pehari i terine. Bilo je čajnica od uglačane crvene gline "izumitelja" porculana, Johanna Böttgera.^{23} Bilo je Böttgerovih poklopljenih vrčeva uokvirenih u pozlačeno srebro, čajnika s *Watteauovim*^{24} prizorima, čajnika s grlicem u obliku orlovske glave i čajnika oslikanih zlatnim ribicama, prema kineskim i japanskim predlošcima.

Utz mi priđe straga duboko dišući.

- Prekrasno, zar ne?

- Prekrasno - ponovih.

Pokazao mi je odličan primjerak *indianische Blumen*^{25} i tirkiznu zdjelu koju je oslikao Höroldt,^{26} s prikazom ustoličenja Augusta kao kineskog cara.

Pokazao mi je majsenske imitacije plavo-bijelog porculana K'ang Hsi, koji je njegov junak August toliko volio i zbog kojeg je ispraznio riznicu napunivši džepove pariških i amsterdamskih trgovaca, na što je njegov ministar industrije, Graf van Tschirnhaus, zavapio: "Porculan se napaja saskom krvlju."

Međutim, ponosom zbirke smatrala se terina iz Labuđeg servisa: fantazija u stilu rokoka na nožicama od isprepletenih riba.

Drške su bile u obliku nereida, poklopac s nagomilanim cvijećem, školjkama, labudovima i razrokim dupinom - što bi, da nije bravurozne izvedbe, izgledalo čudovišno.

Uzdahnuo sam, znajući da je divljenje izloščima način da se čovjek umili sakupljaču umjetnina.

- Dođite - pozove me s drugog kraja sobe.

Oprezno obiđoh pelikana i nosoroga te stigoh do drugog niza polica gdje je, u peterostrukim i šesterostrukim redovima, bilo posloženo mnoštvo figurica iz osamnaestog stoljeća, sve u blistavoj odjeći i bojama.

Vidio sam likove iz *commedie dell'arte*: bili su tu Harlekin i Colombi-

na, Brighella i Pantalone, Scaramuccia i Truffaldino te Dottore s vadičepom umjesto brade i Capitano, koji je kao Španjolac imao ugljencrne brkove.

Utz me podsjeti kako su talijanski glumci - naime, oni pravi - bili majstori improvizacije, koji bi odlučili što će i kako glumiti samo pet minuta prije podizanja zastora.

Ukazao mi je na *Personifikaciju kontinenata*: Afrika u leopardovu krznu, Amerika u perju, Azija pod šeširom u obliku pagode - dok je lascivna širokoguza Europa zajahala bijeloga konja.

Slijedile su dvorske dame, dame zaleđenih osmijeha i uzbibanih krinolina, napudranih vlasulja, obraza načičkanih ukrasnim madežima, a oko vrata su im bile svezane crne mašne. Jedna je dama milovala mopsa. Druga je ljubila poljskog plemića. Treća je ljubila Sasa dok joj je Harlekin virio pod suknju. Madame de Pompadour u blijedoljubičastoj haljini posutoj ružama pjevala je Lullyevu ariju iz *Akida i Galateje*, koju je pjevala i u zbilji, s princem de Rohanom kao partnerom, u *Petit Théâtre de Versailles*.

Niže su redove, prema zanimanju, predstavljali rudar, užar, ili drvodjelja, švelja, frizerka i beznadno pijan ribar.

Pastiri su svirali frule, Turčin je pušio nargilu. Bilo je Tatara, Malabara, Čerkeza i kineskih mudraca rijetkih brada, s pjevicama nasađenima na prste. Skupina slobodnih zidara proučavala je globus. Hodočasnik je nosio štap i jakovljevu kapicu, a beskrajno nesretna Mater Dolorosa sjedila je do neutješne opatice.

- Bravo! - povikah. - Nevjerojatno!

- Pogledajte sad ove smiješne momke! Utz je gladio obraz grotesknog lakrdijaša. - Ovo je dvorska luda Fröhlich. Ono tamo je poštar Schmeidl.

Ta su dva klauna izvodila predstave na kraljevskim banketima, i svi su umirali od smijeha sve do jutra. Utz je smatrao da su porculanski likovi jednako smiješni kao što su vjerojatno bili i u zbilji. Schmeidl se, reče, silno bojao miševa.

Zato je umjetnik i odabrao portretirati dvorsku ludu u trenutku kad svojeg prijatelja draži mišolovkom.

- Kandler je - zasmijulji se - bio dovitljiv čovjek! Satiričar! Uvijek je birao osobe kojima se moglo smijati!

Kiselo sam se nasmiješio.

- A sada, gospodine, molim, pogledajte ovo!

Radilo se o figurici koja je prikazivala sopranisticu Faustinu Bordone kako ekstatično pjeva uz lisicu koja sjedi i svira spinet. Faustina je, reče, bila Maria Callas svojeg vremena i žena dvorskog skladatelja Hassea. Imala je i ljubavnika koji se zvao Fuchs.

- Trebate znati da Fuchs - reče Utz - na njemačkom znači 'lisica'.

- Znam to.

- To je vrlo zabavno, zar ne?

- Vrlo - nasmijah se.

- Dobro. U tome se barem slažemo.

Iz njega provali neočekivano glasan grohot te se tresao od smijeha sve dok se Marta nije vratila s kanapeima i ušutkala ga, još ga jednom oslovivši s "Herr Baron".

Čim je okrenula leđa, začas se vratio u svoj svijet figurica. Lice mu se ozarilo. Osmjehivao se otkrivajući niz nezdravo ružičastih desni i pokazao mi svoje majmunske glazbenike.

- Dražesni su, zar ne?

- Dražesni - složih se.

Majmuni su imali uštirkane ovratnike i napudrane vlasulje te su pod ravnanjem strogog dirigenta u plavome fraku gudili, strugali, trubili, prebirali i pjevali rugalicu privatnom orkestru grofa Brühla.

- Ja sam - ponosno će Utz - jedini privatni kolekcionar koji posjeduje komplet.

- Svaka čast! - rekoh s odobravanjem.

Konačno smo s majmuna prešli na ostatak menažerije gdje je bilo pliski, jarebica, jedan bukač, par kobaca, većih i manjih papiga, zlatnih vuga, zlatovrana i paunova raširenih repova.

Ubrojio sam i devu, divokozu, slona, krokodila i lipicanca, kojeg je vodio crnac. Omiljeni mops grofa Brühla bio je sklupčan na Mirti na baršunastom ružičastom jastučiću dok se na zadnjoj polici u dnu, poput velike albino ribe, nalazio konjski rep u prirodnoj veličini, od bijelog porculana, namijenjen - tako je barem Utz ustvrdio - konjaničkom kipu Augusta, koji je trebao biti postavljen na Judenhofu u Dresdenu.

Uze tad jednu od svojih sedam figurica Harlekina - onu koju mu je baka darovala u djetinjstvu - i izvrnuvši je naglavce pokaže "prekrižene sablje", znak Meißenena, i inventarnu oznaku s brojem i kodiranim slovima.

To je značilo da je muzej taj komad predbilježio za sebe.
- Ali te se osobe varaju - prošapta Utz.

Jednoga jutra u veljači 1952. troje nezvanih gostiju lupalo je, zahtijevajući da im se otvore vrata. Bili su to kustos muzeja, fotografkinja i neka kozičava bitanga koja je, kao što je Utz i pretpostavio, pripadala tajnoj policiji.

Iduća dva tjedna bio je nijemi svjedok dok je ta trojka njegov stan izvrtala naglavce, dok su blatili sag i popisivali sve predmete. Kustos ga je upozorio da ne prčka po oznakama. Učini li to, oduzet će mu zbirku.

Utz je osobito mrzio fotografkinju: smrknutu, fanatičnu i astigmatičnu mladu ženu iz koje je izbijao manijakalni prezir. Po njezinu mišljenju nije mu trebalo dopustiti da zadrži blago koje pripada narodu.

- Stvarno? - odvratio je. - Kojim pravom? Pravom otimačine, bit će?

Policajac mu reče da umukne - ili bi moglo biti gore po njega. Fotografkinja je sobu pretvorila u provizorni studio te se uzvrtjela oko svojeg aparata sa svjetlosnim pločama, kao da je od neprocjenjive vrijednosti. Kad je Utz slučajno okrznuo leću, zapovjedila mu je da ode u spavaću sobu.

Možda je bila vrsna fotografkinja, ali je bila tako kratkovidna i tako je nespretno rukovala porculanom da je Utz sjedio na rubu kreveta tupo iščekujući zvuk lomljave. Preklinjao je da mu dopuste namjestiti svaki komad pred fotoaparatom. Rekli su mu da se to njega ne tiče.

Kad je žena konačno ispustila i razbila glavu figurice Watteauova Gillesa, nije se više mogao suzdržati.

- Uzmite je! - otresao se. - Uzmite je za taj vaš jezivi muzej! Ne želim je više vidjeti.

Fotografkinja je slegnula ramenima. Policajac je žvaknuo lalokama. Kustos je otišao u kupaonicu te je, vrativši se s trakom toalet-papira, glavu i tijelo zamotao odvojeno i stavio ih u džep.

- Ovaj komad bit će izostavljen iz inventara - reče.

- Hvala vam - reče Utz. - Hvala vam na tome!

Kad su konačno otišli, otužno je gledao svoju minijaturnu obitelj. Osjećao se kao žrtva zlostavljanja i napada. Osjećao se kao da se vratio s puta i zatekao opljačkanu kuću. Javile su mu se neke neodređene pomisli na samoubojstvo. Nije bilo mnogo razloga da se živi - ili jest? Ali ne! Nije takav tip. Ne bi nikad smogao hrabrosti. No bi li se mogao odlučiti da ostavi zbirku? Samo tako je se odreći? Iznova započeti život u inozemstvu? Imao je još novca u Švicarskoj, hvala Bogu! Tko zna. U Parizu ili New Yorku mogao bi čak početi skupljati novu kolekciju.

Odluči otići bude li mu dopušteno da napusti zemlju.

Za Gottwaldove vladavine najpouzdanija metoda dobivanja izlazne vize bila je prijaviti se za putovanje u inozemstvo na temelju zdravstvenih tegoba. Procedura se sastojala od odlaska liječniku opće prakse i molbe da vam se dijagnosticira bolest.

- Patite li od depresije? - upitao je dr. Petrasels.

- Stalno - reče Utz. - Oduvijek.

- Bez sumnje loš rad jetre - reče doktor, koji nije pokazao interes da ga dalje pregledava. - Savjetujem vam liječenje u Vichyju.

- Ali zacijelo će... - zausti Utz. Čehoslovačka je bila zemlja toplica. Zacijelo će posumnjati. Zacijelo je bilo vode za jetru u Marienbadu? Ili u Carlsbadu?

- Nipošto - uvjeravao ga je doktor. Vlasti koje su izdavale vize dobro su poznavale višijevsku vodu. Vichy je ono što mu treba.

- Kako vi kažete - bojažljivo će Utz.

Službenik na odjelu za vize letimično pogleda liječničko izvješće, nezainteresiranim tonom promumlja riječ "Vichy" i uzme proučavati dokument. Tjedan poslije, kad se vratio u isti ured, Utz je doznao da je dobio mjesec dana boravka u inozemstvu. Izjavio je da neće širiti zlonamjernu propagandu o narodnoj republici. Kolekcija porculana smatrat će se zalogom njegova dobrog vladanja i nesmetanog povratka.

Čovjek je napomenuo da imaju "načina i sredstava" da utvrde gdje se nalazi u zapadnoj Europi i je li uopće stigao u Vichy. Utza je zapanjilo što se nitko nije zapitao kako će se izdržavati u stranoj zemlji. Je li to zamka, pitao se.

- Što očekuju? - pitao se. - Da ću živjeti od zraka?

Večer uoči odlaska, s urednim kartama i putovnicom, opraštao se od zbirke komad po komad. Marta je kuhala u kuhinjici. Naručio je večeru za dvoje.

Preko staklene plohe stola prostrla je novi damastni stolnjak i dok je razgledavao blistavi Labuđi servis tanjura, soljenku, pribor s drškama *chinoiserie*^{27} - gotovo je povjerovao u svoju maštariju da je to doista "porculanska palača" i da je on osobno Augustova reinkarnacija.

Marta, koju je osobno poučio pripremiti nabujak, upitala je kad mu stiže gost. On je ustao. Popravio je kravatu. A onda, bez ikakvih znakova ulagivanja, pritisne njezinu žuljevitu ruku o svoje usne.

- Večeras, draga moja Marta, gošća si ti.

Zarumenila se po vratu. Usprotivila se. Rekla je da nije dostojna toga i na kraju oduševljeno prihvatila.

Marta je bila dijete seoskog stolara koji je živio kod Kostelca u južnoj Češkoj. Nakon ženine prerane smrti od tuberkuloze okrenuo se piću te je u jednoj tučnjavi u krčmi gotovo ubio čovjeka. Izopćen i optužen za urokljivost, poslao je svoje dvije starije kćeri da žive s tetom, a najmlađu poveo sa sobom na svoja lutanja. Zaposlio se kao drvosječa na imanju Utzovih u Češkim Križovima. Kad je i on umro, zgnječen oborenim stablom, špan je otjerao djevojku iz njihove brvnare.

Zaradila je pokoji novčić obavljajući poslove za pekara i za pralju. Poslije je, da je ne bi poslali u ubožnicu, otišla živjeti na neko imanje, gdje je spavala na slamarici i čuvala jato gusaka.

Pjevala je čudne nesuvisle pjesmice pa su je smatrali prostodušnom, osobito kad se zaljubila u guska. Djeca u seljačkoj Europi vjerovala su u priče koje su im pričali: o vukodlacima, o zvijezdama kao jatu pataka u letu ili o gusku koji će se pretvoriti u prekrasnog princa.

Martin gusak bio je krasna snježnobijela ptica: strah i trepet lisica, djece i pasa. Podizala ga je kao gušćića, a kad god mu se približila, on bi proizveo duboki zadovoljni kлокot i privinuo vrat njezinim bedrima. Bilo je jutara, u pamik zore, bez ikoga u blizini, kad bi plivala jezerom sa svojim ljubavnikom i pustila ga da joj čupka dugu svijetlu kosu.

Jednoga jutra krajem tridesetih Utz je izvezao svoj *steyr coupe* iz dvorca da bi stigao na rani vlak za Prag, kad je ugledao djevojku u promočenoj odjeći s gomilom seljaka za petama. Zakočio je i pozvao je da sjedne do njega.

- Dođi sa mnom - rekao joj je ljubazno.

Ona se stisnula, ali je prihvatila. Odveo ju je natrag u dvorac.

Pred njom je bio novi život kućanice. Pratila je kretnje svojeg gospodara pogledom punim obožavanja: često se morao otimati da

mu ne ljubi ruku. Četiri godine poslije, kad ju je zadužio za vođenje kućanstva, ostali su namještenici, smeteni navikama te samotne usidjelice, proširili glasine da s njim dijeli krevet.

Prava istina glasi da je u svijetu nestalne privrženosti - i nakon smrti vjernoga majordoma njegove bake - ona bila jedina osoba kojoj je mogao vjerovati i istovremeno imati od nje koristi. Samo je ona znala za sjenik gdje se skrivao hebrejski učenjak dr. Kraus – i njegovi Talmudi. Stavila bi život na kocku da mu donese hranu. Samo je ona imala ključ podruma gdje je tijekom cijelog rata bio pohranjen sav porculan.

Poslije, nakon dolaska komunista na vlast, kad su seljaci zavedeni propagandom i dalje vjerovali da im nova ideologija omogućuje da razdijele vlasništvo zemljoposjednika, ona je pazila da ne dođu. Utz je mogao slobodno otići iz dvorca u kojem se nalazilo njegovo blago.

U Pragu je spavala u tavanskom sobičku koji je prokišnjavao, nekoliko ulaza dalje u Širokoj ulici. Kad su je ispitivali o uvjetima njezina zaposlenja, ponosno je digla čelo. Nije bila zaposlenica gospodina Utza. Samo se brinula za njega kao prijatelja.

Pozvavši je da sjedne s njim za stol, on je potvrdio da su prijatelji.

Za večerom je objasnio zašto putuje. Ispustila je nož i vilicu i zinula od čuda. - Niste valjda bolesni.

Umirio ju je, ali nije ničim pokazao da se možda neće vratiti. U međuvremenu bi trebala spavati u stanu - u njegovu krevetu ako želi - i držati vrata dobro zaključana. Njegov prijatelj dr. Orlík provjeravat će povremeno treba li joj štogod.

Vino joj je udarilo u glavu. Malko se zarumenila. Govorila je malu previše. Za nju je to bila večer nepomućene sreće.

Vratila se u vrijeme doručka da napravi kavu. Pomogla je Utzu odnijeti torbu do taksija. Poslije se uspela po stubama i osluškivala bubnjanje kiše.

Carinici su ga očekivali na granici.

Pretresli su ga, oduzeli mu sitniš iz džepova i, kao pravi stručnjaci u vještini iritiranja, prisvojili Martinu popudbinu, a zatim, ne našavši u njegovoj prtljazi ništa što bi se moglo klasificirati kao umjetničko djelo, oduzeli su mu primjerak *Čarobne gore* i par četki od kornjačina oklopa.

- Valjda im i to treba za muzej - promrmljao je dok su se zelene kape udaljavale hodnikom.

Poslije Nürnberga kišni su se oblaci razišli i granulo je sunce. Nije sad imao što čitati pa je kroz prozor gledao telegrafske žice, katro-
nom premazane drvene zabate seoskih kuća, voćnjake, krave na poljima zlatice i hrpice plavokose dječice koja se držala za brklje željezničkog prijelaza i mahala školskim torbama.

Primijetio je da su skretničarske kućice izrešetane rupama od metaka. Na drugoj strani odjeljka sjedio je mladi bračni par.

Djevojka je okretala listove albuma s fotografijama vjenčanja. Bila je trudna. Nosila je sivu košulju ukrašenu čipkom. Plavičaste su joj noge bile neobrijane, a obojena kosa imala je tamni izrast.

Momku se, na Utzovo zadovoljstvo, gadila. Bilo mu je, po svemu sudeći, vrlo nelagodno u američkoj letačkoj jakni i stresao se svaki put kad bi ga ona dotakla. Bio je to crnomanjast žgoljav momak mrgodnih usta i crne kovrčave kose. Na noktima je imao mrlje od nikotina i očajnički je palio jednu za drugom. Je li bio kakav Arapin, što li? Cigan? Talijan? Talijan, zaključio je Utz pošto je poslušao kako govori. Ona zacijelo ima novca, dok se on u životu nagladovao. Skupo ga je to koštalo!

Ona stade razmatati košaru i Utz se počeo premissljati. Bio je izglednio. Zar ju je pogrešno procijenio? Možda i njemu ponudi komad nečega?

Pripremi zahvalni osmijeh ako nastupi taj trenutak. Poput psa za

gospodarovim stolom, gledao je kako je progutala dva tvrdo kuhana jaja, odrezak, sendvič sa šunkom, pola hladnog pileta i nekoliko kriški češnjovke. Sve je to sprala bocom piva, cmoknula ustima i nastavila u sebe odsutno trpati šnite raženog kruha.

Momak je jedva taknuo svoju hranu.

Utz nije više mogao izdržati. Odlučio je. Zamolit će. Neće prositi. Zausti da kaže "Molim" - na što mladić otrgne pileći batak i već mu ga je pružao kadli ga djevojka povikavši - Ne! Ne! Ne! - pljesne po ruci i nastavi guliti naranču.

Miris narančine kore ispuni odjeljak. Ah! Što bi dao za jednu naranču! Makar koju krišku naranče! Naranče koje se moglo nabaviti u Pragu, izvađene iz smeća ili ukradene iz koje od ambasada, obično su bile smežurane i bezukusne. Ali s ove se naranče cijedio sok po prstima čudovišta. ßäŕãñdöwñîôãd

Utz nasloni glavu na kožnati naslon i, sklopivši oči, prisjeti se Augustova aforizma: "Žudnja za porculanom je kao žudnja za narančama."

Djevojka zatraži ubrus i obriše prste. Druga naranča završi kao i prva, zatim kriška sira, kriška *Linzer Torte*, *Nußtorte*,^{28} pita od šljiva. Zatim si je natočila kavu iz termosice.

Podrignula se. Gnjavila je supruga da joj iskaže ljubav. Šapnula mu je nešto na uho. I opet, Utz se prisili na laskav osmijeh. Ali umjesto da mu ponudi preostali sendvič sa šunkom, ona se zagleda ravno u njega, poskoči na noge te baci sendvič kroz prozor.

Utz je gledao kako je ta mala drama došla do neizbježnog kraja i promrmljao, na njemačkom, dovoljno glasno da ga ona čuje:

- To se nikad ne bi dogodilo u Čehoslovačkoj.

I dućeg jutra, u Ženevi, čovjek iz banke čekao je na peronu. Sastanak je dogovorio švicarski veleposlanik u Pragu, koji je u to vrijeme bio "svačiji prijatelj".

Utz je išao za čovjekovim smiješnim tirolskim šeširićem do zahoda gdje je preuzeo pošiljku u obliku debele smeđe oмотnice, koja je sadržavala svežanj švicarskih franaka i faksimila njegovih dioničkih potvrda.

Imao je dva sata prije nego što vlak nastavi za Lyon - i Vichy. Nije mogao ni zamisliti kamo bi drugamo išao. Ostavio je kovčeg u garderobi i otišao na doručak u kavanu nasuprot kolodvoru. Kava je bila rijetka, kroasan užegao, a džem od trešnje imao je okus po konzervansu.

Prijeđe pogledom preko ostalih stolova. Prostorija je bila prepuna poslovnih ljudi na putu do posla, koji su ukopali lica u financijske stupce novina.

- Ne - reče za sebe. - Ne uživam u ovome.

Hotel u Vichyju bio je preuređen, kao da želi izbrisati činjenicu da je u svojim sobama bio ugostio Lavalovu^{29} administraciju. Sama Utzova soba bila je opremljena reprodukcijom namještaja iz doba Luja Šesnaestog, obojenog u sivo. Sag je bio plav, a zidovi blijedoplavi s bijelim ukrasima: dekor dječje sobe, za novi početak. Na komodi je stajalo okrhnuo gipsano poprsje Marije Antoanete, a bilo je i suvremenih gravura nekih drugih dama ptičjeg mozga iz osamnaestog stoljeća.

- Ne, ne - ponovi Utz. - Nimalo ne uživam u ovome. Francuzi više nemaju ukusa.

Nije uživao ni u sastancima s dr. Forestierom, čovjekom tanke kože i usta punih snobovske indiskrecije, čiji je kabinet za konzultacije bio u gotičkoj kući obloženoj drvom paulovnije. Ni u golemim zgradama s bjeličastom žbukom - *style pâtissier 1900*^{30} - nanizanima duž bulevara États-Unis, gdje je bilo sjedište Gestapa. Ni u blatnim kupeljima, trljanju, masaži lica, masažnim tuševima. A i te slavne vode - sudeći po usukanim licima drugih supatnika - nisu ni u najmanjoj mjeri godile zdravlju.

Nije uspijevaao uživati ni u društvu sitnih staraca - *ex-colons*^{31} koji su upropastili probavu u Africi ili Indokini - koji se ne odvajaju od svojih likom presvučenih *gobelets de cure*^{32} i polako, oprezno koračaju, ne kisnući, natkrivenim nogostupom što prolazi uz ulicu Parc.

Nije mu se dopao gerontofilni sjaj u očima masera - "vrlo uznemirenog mladića!" - i nadao se da će mu on možda djelovati premlad. Nije držao ni do dama iz *Grand Établissement Thermal*^{33}: grubih dama u bijelim kutama i rukavicama, koje su ga uputile u način korištenja *les instruments de torture*^{34} - terapijskih naprava kakve bi Kafka cijenio - te se našao kako, sputan na sjedalici, prima blage, ali čvrste udarce u drob, zadane parom kožnih boksačkih rukavica.

Trgnuo se kad je čuo glasove Engleza. Skrenuo je pogled s *mutilés*

de guerre.^{35} ljudi kojima je nedostajala ruka ili obje noge, koji su unatoč tome igrali poker na bijelo oličenim stolicama izbušenih sje-dišta poput cjediljki. Jedne večeri, poslije večere, morao je pobjeći od žene u turmalinski zelenom baršunu, koja je na njemačkom govo-rila o Aga Kanu.

Postao je izvanredno osjetljiv na tuđe poglede, osobito samotnih muškaraca koji su mu, kako je zamišljao, bili za petama.

Tko je, primjerice, taj mladić nepristala odijela? Nije li ga već vidio u Pragu kako se vrzma predvorjem hotela Alkron? Ne, nije. Mladić je prodavao sanitarnu opremu.

Utz je vršljao po antikvarijatima i nije pronašao ništa zanimljivo: ne-koliko steatitnih Buda i sumnjive *empire* satove. Neka mu je žena po-kušala prodati egipatske amajlije i špil karata za tarot. U trgovini u kojoj se prodavala čipka htio je uzeti pregačicu za Martu.

- Ali ne vraćam se kući - zamisli se turobno. - A uostalom, ukrast će mi je na carini.

Otišao je na utrke i dosađivao se. Dosađivao se i na koncertu na kojem se izvodila suita iz *Finlandije*. Umirao je od dosade na pred-stavi u *Grand Théâtre du Casino*,^{36} koja je započela s *Les Plus Belles Girls de Paris*,^{37} Engleskinje sve do jedne! - i nastavila s *Les Hommes en Cristal* ^{38}- koji su bili hrpa srebrno obojenih tetkica!

U pauzi je razmotrio apsurdnost svojeg položaja. Eto ga, jednog od mnogih sredovječnih izbjeglica iz srednje Europe, nošenog strujama u negostoljubivom svijetu! A što je još gore, najbeskorisniji od svih iz-bjeglica, k tome i estet!

Poslije pauze je malo živnuo.

Zavjesa se podigla za Lucienne Boyet, *La Dame en Bleu*,^{39} nabitu, zaobljenu ženu kojoj se bližila pedeseta, a naizgled bezvre-mensku, u haljini od tamnoplavog satena i s plavom ružom u dnu de-koltea. Pjevala je na mikrofona pjesmu za pjesmom. Utzu su se širi-le zjenice dok je kroz operni dalekozor upijao podrhtavanje njezi-na grla. A kad je zapjevala *Parlez-moi d'amour*,^{40} ustao je i povikao: - Bravo! Bravo! Encore!^{41} - i izvela je *encore* četiri puta zaredom. A poslije je, kad je vidio gdje iz kazališta izlazi s mlađim muškarcem, otišao pješice kući, u *Pavilion Sévigné*, popločenim uli-cama kliskima od lišća, dok mu je plješiva glava blistala na svjetlu ulične rasvjete, blago se njišući i pjevušeći pripjev *Je vous aime... Je*

vous aime... {42}

Utz je imao predodžbu o toplicama koja je proistekla iz ruskih romana ili ljubavne veze njegovih roditelja, začete u Marienbadu, kao mjestu gdje se u pravilu događa nepredviđeno.

Sudbine dvoje osamljenih, natjeranih onamo nevoljom lošeg zdravlja ili tugom, ukrstile bi se za njihove popodnevene šetnje. Pogledi bi im se sreli ponad gredica gradskih nevena. Privučeni prirodnom povezanošću suprotnosti, sjeli bi na istu stolicu od lijevana željeza i razmijenili prve ukočene rečenice. ("Dolazite li često u Vichy?" "Ne, ovo mi je prvi put." "I meni!"). Čarobna večer završila bi u sobi jednog od njih. Ta bi veza ili završila tužnim rastankom ("Ne, preklinjem te, nemoj doći na kolodvor.") ili bi, kad bi rastanak postao neizbježan, donijeli drastičnu odluku kojom bi se vezali do kraja života.

Utz je u Vichy došao s romantičnom namjerom, naime da će tu odluku donijeti bude li potrebno.

Nadao se... bio je siguran da će u toj gomili samaca pronaći nježnu, sredovječnu, po mogućnosti ranjivu ženu koja će ga voljeti, ne zbog izgleda... To je nažalost bilo nemoguće!... Oduvijek je bio ružan. Ali je imao drugih vrlina.

Bilo je u prošlosti zgoda kad bi žene bacile oko na njega. Svakom prilikom kad se pojavila mogućnost prisnosti, dotična bi izgovorila kobne riječi: - Jao, moraš vidjeti kakvih sve blaga ima! - i hladni bi propuh odnio njegova čuvstva.

Ne. Sve je bolje nego biti voljen zbog svoje imovine.

Ali gdje je ona, ta nevidljiva žena koja će mu pasti u zagrljaj? "Pasti" to je ključna riječ! Pasti, a ne da je mora ganjati. Bio je umoran od ganjanja vrijednih predmeta.

Je li to bila ona sjedokosa Amerikanka za koju je zaključio da je Udovica ili razvedena, a u Vichy je očito došla na tretman ljepote? Inteligentna, dakako, ali ne i simpatična. Bio je nepovjerljiv prema oštrm tonu kojim je od pipničara naručivala koktele Manhattan.

Ili stvorenje umilna glasa, bez sumnje Parižanka, zlatne kose i usta što se tope? Prvi ju je put vidio u jutarnjoj gužvi kod *Source de Célestins* kako se kreće uz bijelu sjenicu u bijeloj čipkanoj haljini, sa šešišrom od slojeva uštirkana šifona. Bila je zanosna, a uskoro će biti bucfasta. Ne. Ne ona. Provodila je sate dokono čavrljajući u telefonskoj govornici. Izlazila je odsutna pogleda, smijući se.

Ili Argentinka? *Grande mangeuse de viande*⁽⁴³⁾ - kako je tvrdio kockar. Utz je u kockarnici stajao iza njezina stola za bakaru, opčinjen njezinim grimiznim noktima, nehajnim kretnjama kojima je rukovala žetonima na zelenoj čohi, žilom na njezinu vratu koja je iskočila ispod biserne ogrlice. Ni ona! Pridružio joj se njezin muž.

A tada je jednog poslijepodneva ugleda u predvorju: visoku ženu bijelih ruku i nogu u teniskoj bjelini, tamne kose skupljene u tijesnu kapu kako stavlja navlaku na reket i krajnje odlučnim tonom zahvaljuje preuzetnom profesionalcu na satu.

Utz je čuo da razgovara na francuskom, ali je mislio - ili mu se samo učinilo - da u njezinu glasu čuje slavenski prizvuk. Nije bila sportski tip, bilo je u njezinim kretnjama neke istočnjačke mlitavosti. Mogla je biti Turkinja ta *femme en forme de violon*⁽⁴⁴⁾ sa svojim obrazima kao u pupoljka jabuke, jamicama, podrhtavanjem gornje usne i nakošenim zelenim očima. Nije bila lijepa prema suvremenim mjerilima, nego više žena koju su nekoć čuvali za saraj.

- Ma sigurno je Ruskinja - pomisli. - Ruskinja bez daljnjeg, s malom primjesom tatarskog?

Nije više bila mlada i doimala se vrlo tužnom.

Ostatak popodneva proveo je u grozničavom uzbuđenju čekajući da opet iziđe iz kabine dizala i nastojao sastaviti njezinu povijest. Zamišljao je kako joj je emigrantski život krenuo nizbrdo. Unajmljeni stan u Monacu. Poslije, kad nakita ponestane, smještaj u Parizu gdje njezin otac vozi taksu i igra šah poslije posla. Da podmiri troškove liječenja, podala se poslovnom čovjeku koji joj omogućuje da održi stanovit stil, ali ipak ima i mlađu ljubavnicu. Ljubavnicu je poveo na Rivijeru, a ženu, s kojom nema djece, poslao u Vichy.

Sišla je prije večere, još uvijek sama, nosila je sivu točkastu haljinu i bijele cipele otvorene na vrhu. A kad je Utz ugledao njezina silihemskog terijera kako ide za njom, prisjetio se žene iz Čehovljeve pripovijesti i bio je siguran da se s njom mora upoznati.

Pratio ju je sa stanovite udaljenosti u park Allier, smjestio se na klupu, kraj koje će gotovo sigurno proći i udisao miris jorgovana i pa-jasmina.

- *Viens, Maxi! Viens! Viens!*⁽⁴⁵⁾ - čuo je kako doziva psa, a kad je došla do križišta putova, odabrala je stazu koja je vodila prema njemu.

- *Bonsoir, Madame!* - Utz se nasmiješi i već je htio pozvati psa "Maxi!", ali se žena trgnula i ubrzala korak.

Ostao je sjediti tužno slušajući drobljenje šljunka pod njezinim stopalima. Za večerom je prošla kraj njegova stola i odvratila pogled.

Ujutro ju je opet vidio na suvozačkom sjedalu srebrnog sportskog automobila, kako grli čovjeka za upravljačem.

Upitao je recepcionara tko je ona i ovaj mu reče da je Belgijka.

Preusmjerio je pozornost na hranu.

Prvog dana u Vichyju kupio je u knjižari u ulici Clemenceau lokalni "gastronomski vodič". Oduvijek je držao do želuca, uvijek bi se sprijateljio s kuharima.

Tako se često u ratnim godinama, osobito u trenucima straha, prisjećao užitaka za stolom! Onoga dana, kad ga je Gestapo odveo na preslušavanje, nije bio kadar usredotočiti se na apstraktnost smrti i deportacije, nego samo na uspomenu na tanjur *haricots verts*^{46} u restoranu uz bijelu provansalsku cestu.

Poslije, u vrijeme najveće zimske nestašice, za mjeseci zelja, zelja, zelja i krumpira, tješio se mišlju da će, kad se razum vrati, a granice otvore, jednoga dana opet jesti u Francuskoj.

Proučavao je vodič izbirljivom predanom pedantnošću kakvu je obično čuvao za lov na porculan: gdje pronaći najbolje *quenelles aux écrevisses*, najbolje *cervelas truffé* ili *poulet en vessie*.^{47} Ili deserte - *bourriol, bougnettes, flaugnardes, foausses*.^{48} (Bilo je nekog plinovitog u tim imenima!) Ili rijetko bijelo vino Château Grillet, koje je navodno imalo okus po cvijetu vinove loze i bademu - i ponaša se kao hirovita djevojka.

Stavljajući novootkriveno znanje na kušnju rezervirao je stol u restoranu kraj parka Allier.

Dan je bio topao i sunčan, dovoljno topao da se jede na terasi, pod nadstrešnicom od zeleno-bijelog prugastog platna, koje je lijeno lepetalo na povjetarcu. Na svako mjesto bile su postavljene tri vinske čaše. Gledao je odraze jablana na drugoj obali rijeke kako vijugaju u vodi i bregunice što tek okrznu površinu vode u letu. Na drugoj strani ribari i njihove obitelji prostrli su ručak na travi.

Konobari su se ushodali oko "princa gastronomu" koji je došao u godišnji obilazak. Ušao je poslije Utza, sav zajapuren, gurajući svoj trbuh pred sobom. Zataknuo je ubrus za ovratnik i pripremio se da

zaore u svoj ručak od osam jela.

Kad je konačno stigao jelovnik, Utz se zahvalno nasmiješio šefu sale.

Prešao je pogledom preko popisa specijaliteta. Izabrao je. Predomislio se. Opet je izabrao: juha od artičoke, pastrva *Mont Doré* i odojak *à la lyonnaise*.

- *Et comme vin, monsieur?*^{49}

- Što predlažete?

Držeći Utza nevježom, konobar je pokazao na dvije najskuplje boce s popisa: Montrachet i Clos Margeot.

- Nema Château Grilleta?

- Non, monsieur.

- Onda dobro - pokori se Utz. - Što god vi preporučujete.

Obrok nije ispunio njegova očekivanja. Nije mogao spočitnuti kakvoću ni uslužnost posluge, ali juha se, premda majstorski pripremljena, činila bezukusnom; pastrva se utapala u umaku od sira *gruyère*, a odojak je bio nadjeven nečim drugim.

Opet je zavidno pogledao izletnike na drugoj obali. Mlada majka požurila je da spasi dijete koje je otpuzalo do ruba vode. Volio bi biti s njima: jesti njihove domaće pite koje su zacijelo imale nekakav okus! Ili je izgubio osjet okusa?

Račun je bio veći nego što je očekivao. Otišao je neraspoložen. Osjećao se napuhnuto i malo mu se vrtjelo.

Također je došao do turobnog zaključka: da je raskoš raskošna jedino u teškim uvjetima.

Popodne se naoblačilo i počelo je kišiti. Ležao je u sobi i pročitao nekoliko stranica Gideova romana. Francuski mu nije bio ti dovoljno dobar: izgubio je nit radnje.

Odložio je knjigu i prazno se zagledao u luster.

Zašto, upitao se, ako je on oguglao na strahote rata i revolucije, slobodni svijet mora predstavljati tako stravičan ponor? Zašto svaki put kad utone u madrac ima osjećaj da, poput dizala, propada kroz katove hotela? U Pragu je čvrsto spavao. Zašto ga ovdje san zaobilazi?

Leži budan i strahuje za svoja novčana sredstva. U Čehoslovačkoj nije imao nikakvih spomena vrijednih sredstava: barem ne onih do kojih bi mogao doći. Sada, u dva ili tri ujutro, raširio je svoje potvrde o dionicama po prostirci i zbrajao cifre tražeći rupu, pogrešku, nastojeći objasniti zašto njegovo bogatstvo u Švicarskoj splašnjava kad burzovno tržište raste. Zašto uz goleme uložene sume, sume na papiru izgledaju tako neznatne? Netko ga negdje vara. Koristi priliku dok je okrenut leđima! Ali tko? I kako?

U istoj knjižari kupio je džepni atlas svijeta i, listajući ga, pokušavao zamisliti u kojoj bi zemlji volio živjeti. Zapravo, u kojoj bi bio najmanje nesretan.

Švicarska? Italija? Francuska? Tri mogućnosti. Nijedna od njih privlačna. Njemačka? Ni mrtav. Rez je bio konačan. U Engleskoj? Ne nakon napada na Dresden. U Sjedinjenim Državama? Nemoguće. Buka bi ga strahovito tištala. Prag je ipak grad gdje se čuje padanje pahulja snijega. U Australiji? Nisu ga nikad privlačile kolonije. U Argentini? Bio je prestar za tango.

Što je više razmatrao alternative, rješenje mu je bivalo jasnije. Neće on u Čehoslovačkoj biti sretan. Napastovat će ga, prijetiti, vrijeđati. Morat će puzati. Morat će se složiti sa svakom njihovom riječi. Morat će izgovarati njihove besmislene nemušte parole. Naučit će živjeti "laž unutar laži".

Ali Prag je bio grad koji je odgovarao njegovu melankoličnom duhu. Stanje spokojne melankolije bilo je sve čemu je sada težio! Teška srca prvi put osjeti da se može diviti svojim češkim sunarodnjacima: ne zbog odluke da glasaju u marksističkoj vlasti... Svaka je budala dosad već znala da je marksizam ishlapjela filozofija! Divio se umjerenosti njihova izbora.

I dalje je zurio u idiotski luster premećući u mislima najteže od svih pitanja.

Očajnički ga je mučila nostalgija, a ipak nije razmišljao o svojem porculanu. Mislio je samo na Martu, samu u stanu.

O sjećao je grižnju savjesti što ju je ostavio; draga sirotica koja ga je obožavala, koja bi za njega dala život, čije je srce svom snagom kucalo za njega i samo njega, skriveno ispod maske suzdržanosti, dužnosti i pokornosti.

Pomišljao je na to da je povede na Zapad. Ali nije govorila nijedan jezik osim češkog i pokoje riječi njemačkog. Ne. Bila bi... tragao je za odgovarajućim klišejom... bila bi kao riba na suhom.

Prisjetio se trenutaka kad se, zapuhana od penjanja stubama dok su joj pahulje snijega blistale na šubari od lisičjeg krzna, vraćala s uspješno obavljena posla na crnom tržištu. Njezina sposobnost pogađanja bila je čudesna, čak i s običnom novčanicom od jednog dolara.

Satima bi stajala u redu za hranu: ništa drugo nije bilo važno ako je predmet njezine potrage njemu pružao zadovoljstvo.

Bilo je dana kad bi vrećice napunila blatnim krumpirima. Ona je najbolje znala da policajac ne bi kopao po robi koju je kupila, jer ne voli prljati ruke. Poslije, kad je krumpire bacila u sudoper, s dna vreće izvukla bi fazana ili zeca koje je netko donio sa sela.

Njezine veze sa selom održavale su se usmenom predajom.

- Odakle ti ta jaja? - upitao bi je dok je žurno stavljala zlatni nabujak na stol.

- Donijela ih žena - odgovorila bi neodređeno.

Nagonski je razumjela zašto je ustrajavao na pojedinostima: umak u zdjelici, škrobljenje manšeta na košulji, nedjeljom šalice Sèvres – i to za kavu od prženog ječma i cikorije! - neznatni čin stila da pokaže da se još nije predao.

U njezinoj je pažnji vidio iskaz ljubavi. Nije se mogao prisiliti da joj zahvali, niti bi ona to očekivala.

Njihovi najsretniji zajednički trenuci bili su u sezoni gljiva krajem kolovoza, poslije prvih proloma oblaka potkraj ljeta. Ukrkali bi se rano ujutro na vlak za Tabor, autobusom nastavili do Čeških Križova, a odatle, pazeći da zaobiđu veliku kuću, na izlet u šumu.

Tvrdio je da su gljive jedini razlog da se iznova prisjeti prizora iz svojeg djetinjstva.

On i Marta bili su kao zaigrana djeca i nisu razmišljali o poretku ni o staležima dok su se dozivali kroz debla borova. - Vidi što sam našao!... Vidi što sam našla!... - crvenosmeđi kukuljasti vrganj, jestivu muharu ili busen lisičarki, čiji narančasti klobuci niču iz saga od mahovine.

Samo oni i nekolicina drvosječa znali su za čistinu na kojoj je, kao vlasnik imanja, istesao grubi stol i stolac od stabla bukve, koju je raskolila munja.

Što bi pronašli, raširili bi po stolu, položivši gljive na klobuke. Odbacivali bi one spužvaste i nagrižene ličinkama, uklanjali veće grumene zemlje, ali ostavljali pokoju borovu iglicu ili dio lista paprati.

- Nemojte ih previše čistiti - korila bi ga. - Malo zemlje daje im bolji okus.

Zatim ih je na primusu pržila na maslacu i izmiješala s nešto vrhnja.

Jednoga dana, na povratku u Prag, stali su na gradskom trgu u Taboru gdje su mjesni obožavatelji gljiva postavili štandove, pod tendama od vrećevine da im se blago ne smežura na suncu.

Dočekala ih je vesela graja. Seljanka s bijelim rupcem nisko nabijenim na vremenom istrošeno lice ustala je i poviknula: - Pogledajte! To se gazda vratio! Gledao je svojega starog doktora, gljivarskog fanatika, kako s profesionalnim mikologom sa sveučilišta vodi žučnu raspravu oko nekog vrlo rijetkog primjerka. A bila je tamo i Marianna Palach - pralja, sada sva osušena kao ljuska, koja je svejedno išla u berbu gljiva, a otvorila je i dućan.

Svi su se na tržnici smijali, cjenkali, nudili, razgovarali, dokazivali ne ostavljajući mjesta sumnji, ma što tvrdili vatreni vjernici, da je trgovanje jedan od najprirodnijih i najljepših užitaka u životu, koji ne bi valjalo zatrijeti ništa više nego zaljublivanje...

Š

to ja radim ovdje? - Utz se trgne iz snatrenja.

Pogleda na ručni sat. Kasnio je na večeru. Sveže kravatu pred sobnim zrcalom. Podreže brk. (I dalje nisam siguran zamišljam li samo taj brk.) Promotri svoja tvrdoglava mala usta i reče: - Ne!

Nije se kanio pridružiti rijeci prognanika. Neće sjediti po unajmljenim sobama i žaliti se. Znao je da je antikomunistička retorika jednako ubojita kao i njezina komunistička suprotnost. Neće se odreći svoje zemlje. Ne zbog njih!

Vratit će se. Ali znao je da će porculan, kad se vrati, iznova u njemu pobuditi snobizam. Dame s drezdenskoga dvora okrenut će svoje staklaste osmijehe prema Marti tjerajući je u kuhinjicu - gdje će ona strpljivo sjediti u svojoj dotrajaloj odori sluškinje i u crnim čarapama prošupljenima na koljenu.

Sišao je u blagovaonicu na večeru. Za obližnjim stolom dva bračna para bila su unesena u bespoštednu raspravu o prednostima, odnosno manama jedne "Aljaske", *ile flottante* ili omelete *norvégienne*.^{50} Žene su imale kreštave glasove. Muškarci su bili debeli i nosili prstenje.

Njihov se jelovnik u potpunosti sastojao od deserta za desertom: kolač *Mont Blanc*, profiteroli, voćna salata, *tarte Tatin*,^{51} sladoled od maline s kremom *chantilly*,^{52} čokoladna torta s još *chantillyja*...

- Ovo je odvratno - promrmlja Utz. - Ne. Ne mogu ostati ovdje.

Ustao je od stola i rekao recepcionaru da odlazi jutarnjim s vlakom.

Pri prelasku češke granice, potištio ga je prizor niza bodljikave žice i stražarskih kućica. No, uz dozu olakšanja, primijetio je da više nema oglasnih panoa.

Utz je bio jedan od onih rijetkih ljudi koji su do kraja hladnog rata njegovali zabludu da je željezna zavjesa u suštini krhka. Zahvaljujući svojim ulaganjima na Zapadu - i moći uvjeravanja koji je čudio i njega i birokrate u Pragu - uspio je zadržati uporište na obje strane.

Godinu za godinom obredno je hodočastio u Vichy. Krajem travnja njegovo gnušanje nad režimom doseglo bi vrhunac: ako ni zbog čega drugog, onda zbog nesposobnosti sistema. Smatrao je priprostim žaliti se na kolektivizaciju. Početkom travnja također bi doživio akutnu klaustrofobiju nakon što je zimske mjeseci proveo u neposrednoj blizini Martinog obožavanja, a da se i ne spominje dosada, na rubu bijesa, proizišla iz mjeseci što ih je proveo s beživotnim porculanom.

Prije polaska, odlučio bi da se više nikad neće vratiti - a istovremeno bi sve pripremio za svoj povratak - i otišao u Švicarsku u najboljem raspoloženju.

Put je uvijek bio isti: vodio je do Ženeve na sastanke s bankarima i antikvarom, dalje za Vichy i samo u Vichy da iskuša vodu, da udahne svjež zrak slobode, koji bi mu brzo prisjeo, i da naruči skupe obroke, koji će mu se gaditi.

Zatim bi pohitao kući kao da mu gori pod petama.

Jedne godine otišao je za vikend u Pariz, ali to ga je sasvim izbacilo iz takta.

Takav život odgovarao je samo njemu. Za Martu je njegovo izbivanje bilo vrijeme tjeskobe, gotovo oplakivanja. Za službenike koji su izdali izlaznu vizu - ljude koji su ozbiljno vjerovali da tako nepopravljivi dekadent spada u Vichy, Ameriku ili neko drugo iskvareno mjesto, i koji su se ponosili svojom popustljivošću što ga puštaju - njegov je povratak bio bezumni čin.

Jednako je svojim postupcima čudio konzule u francuskoj i švi-

carskoj ambasadi. Onako naviknuti da na Čehoslovačku gledaju kao na zemlju iz koje ljudi Utzova ranga bježe, krećući se s istoka na zapad, ideja da je ikome normalnome dom draži od progonstva činila im se odveć nastranom, nezahvalnom. Ili je tu bilo nekih mračnih motiva? Je li g. Utz špijun?

Ne. Nije špijun. Kako mi je objasnio tijekom naše popodnevne šetnje. U Čehoslovačkoj se udobno živi, pod uvjetom da imate mogućnost odlaska. Istovremeno je, uz samoprijekorni osmijeh, priznao da ga njegov slučaj *Porzellankrankheit*a sprečava da ode zauvijek. Bio je zatočenik svoje zbirke.

- I, naravno, upropastila mi je život!

U trenutku neopreza priznao je da ima i tajnu zalihu majseni pohranjenu u obročnom sigurnosnom pretincu u *Union de Banques Suisses* u Ženevi.

Kad god bi cijene njegovih dionica premašile određenu razinu, odbio bi određenu svotu da kupi još koji komad. Računao je da bi, ako se s vremenom njegova zalih u Ženevi kakvoćom, ako već ne količinom, približi zbirci u Pragu, mogao opet pasti u iskušenje da se odseli.

Jedne godine - mislim da je to bilo 1963. - njujorški trgovac dr. Marius Frankfurter posebno je doputovao u Vichy da Utzu ponudi porculansku figuru koja je nadilazila uobičajene kvalitete: model poznat kao *Jelac špageta* nije bio načinjen u Meisenu, nego u radionici Capodimonte u Napulju.

U istoj onoj blijedoplavoj spavaćoj sobi dr. Frankfurter razmotao je više slojeva flis-papira i položio predmet na komodu, s poštovanjem prisposodobivim svećeniku dok pokazuje hostiju. Utz se s mukom suzdržavao da njezinu bisernu glazuru ne usporedi s bradavičastom trgovčevom epidermom. Ali takav je život! Najružniji vole najljepše predmete.

- Dakle? - reče dr. Frankfurter.

- Dakle - Utz napući usne.

Predmet je bio božanstven. Neće mu valjda to reći.

Figurica Pulcinelle - Charliea Chaplina talijanske komedije - počivala je u nekoj vrsti invalidskih kolica, sa zelenim čipkanim kepom preko naborane lanene košulje i sa stožastim bijelim šeširom kao u rasplesana derviša. Uz njega je stajao napuljski momak s grimiznom kapom i ljubičastim hlačama i hranio ga iz kahlice.

Utza su osobito zanjeli navoji špageta u zraku, koji samo što nisu upadali u Pulcinellina usta ili u koju od njegovih širokih nosnica.

Ali cijena! I sam dr. Frankfurter kao da je bio zastrašen cijenom i

uspio ju je izreći jedino šaptom.

- Dobro - reče Utz pošto se oporavio od prvotnoga šoka. - Nisu mi nikada prije ponudili figuru od talijanskog porculana. Kako da znam je li prava?

- Prafa? - profrflja dr. Frankfurter.

Dakako da je bila prava! I Utz je, naravno, znao da je prava. Samo je nastojao dobiti na vremenu.

Ali doktor se ozlovoljio. Zaprijetio je da će predmet ponovo zamotati, ali tad opet popusti i izreda zapanjujući pedigre plemićkih talijanskih obitelji kojima je pripadao - imena koja Utzu nisu predstavljala ništa više od redoslijeda željezničkih postaja od Ventimiglie do Barija - sve dok u krešendu sipanja imena nije stigao do same kraljice Marije Amalije.

- Zar? - reče Utz. - Njoj je pripadao, je li?

Jer znao je - a dr. Frankfurter je znao da zna - da je, prije nego što je postala kraljica Napulja, ta neugledna kozičava žena bila saska princeza i da je bila unuka Augusta Snažnog.

Upravo je ona 1739. osnovala napuljsku radionicu nadomak palače, kao projekt kojim bi svoju germansku energiju usmjerila k nečemu korisnom.

Utz je donio odluku. Mora kupiti *Jelca špageta*, makar da ga izbavi iz znojnih ruku dr. Frankfurtera. Ali neće se predati bez borbe!

Doktor je - a bilo je zagonetno čega je doktor - zauzeo stav da predmet nudi kao posebni znak prijateljstva. Pokazao je Utzu knjigu u kojoj su bile ilustracija predmeta, kemijska analiza smjese i račun s dražbe iz 1949.

- A cijena je *prix d'ami*^{53} - rekao je ne jednom, nego više puta. Mogao ga je već deset puta prodati u Americi, i to po dvostrukoj cijeni!

Utzova je taktika bila umanjiti rad napuljske radionice. Uporno je tvrdio da predmet baš i nije u njegovoj klasi - iako bi ga volio vidjeti u svojoj zbirci "zbog poredbene studije".

Dan je bio tmuran i maglovit. S prozora je promatrao drveće u parku Allier. Računao je na to da će biti sposoban cijenu srezati na trećinu. Dr. Frankfurter je bio tvrdoglav kao mazga.

Pet puta je trgovac s kutijom pod miškom demonstrativno krenuo niz hodnik. Pet puta ga je Utz zvao da se vrati. Jedanput su došli čak do predvorja gdje su drugi na svoju prepast imali prilike vidjeti dva

sredovječna gospodina kako iz sveg glasa klepeću na njemačkom.

Konačno su se sporazumjeli, iz puke iscrpljenosti!

Usljedio je žurno pakiranje kovčega i put vlakom u Ženevu, gdje je Utz obećao da će podići traženu svotu u gotovini. Obojica su šutjela. Dr. Frankfurter bio je skamenjen od strepnje da će se Utz iskobeljati i prekršiti dogovor. Utza obuze sjeta što se nije više pogađao.

Hladno su se rukovali na stubama *Union de Banques Suisses*.

- Onda dogodine! - reče dr. Frankfurter.

- Dogodine! - kimnu Utz i okrene leđa taksiju.

Vratio se u banku da nasamo pogleda što je kupio.

Ušao je u poznati podzemni hodnik, gdje su se nizovi pretinaca od nehrđajućeg čelika protezali poput željezničkih tračnica i gubili se u daljini. Tko zna kakva su blaga sadržavali. Dovoljno da napune muzej, zahiboće se. Mnoštvom skupih drangulija!

U pravilnim razmacima duž hodnika bili su raspoređeni stolovi opremljeni zglobnim svjetiljkama, gdje su klijenti mogli uživati u svojoj imovini. Žena s crvenom vlasuljom sjedila je pipajući smaragdnu narukvicu. Iza nje je libanonski trgovac antikvitetima dokazivao autentičnost zahrđale brončane životinje. Njegov klijent, razdražljivi mladić s naočalama na nosu nazivao ju je patvorinom.

Utz je čuo mladića kako je rekao – *Archifaux!*^{54} - i zadrhtao.

Da nije dr. Frankfurter i njemu podvalio patvorinu? Prstima razdere flis-papir i opet udahne.

- Nema zбора! Sigurno je pravi!

Špageti su bili čudesni. Pulcinellin nos bio je čudesan. Glazura je rafiniranom izvedbom nadilazila boje Meißen. Dobro je postupio. Bilo je jeftino. Jeftino, kad se bolje razmisli. Osim toga, obožavao je tu figuru! Ali kad je došlo vrijeme da je vrati u kutiju od nehrđajućeg čelika, počne oklijevati.

- Ne - reče samom sebi. - Ne mogu je ovdje ostaviti.

I tako, dok su drugi bili skloni u diplomatskim torbama i kovčezima prijatelja stranaca krijumčariti iz Čehoslovačke sve vrijedne predmete kojih su se mogli dočepati: burmutice, ukrase predaka ili pozlaćeni desertni servis, vilicu po vilicu - Utz je odlučio djelovati u suprotnom smjeru.

Prošvercao sam je - prošaptao je.

Stajao je usred sobe otprilike jednako udaljen od risa i purana. Ustao sam da mu priđem, zamalo ogulivši goljenicu o rub stola Miesa van der Rohea. *Jelac špageta* stajao je na središnjoj polici desno od Madame de Pompadour.

- Marta! - zovne Utz.

Sluškinja uđe s novim pladnjem kanapea, ali čim nas je pogledala, povukla se u kuhinjicu i, dohvativši dvije aluminijske tave, stala ih sudarati kao da su činele.

- Sad nas ne mogu čuti - reče stojeći na vršcima prstiju. Prislonio mi je usta na uho.

- Zar prisluškuju?

- Stalno! - isceri se. - U ovom je zidu jedan mikrofoni. Drugi je u onom zidu. Treći na stropu i ne znam gdje još sve ne. Slušaju, slušaju, slušaju sve. Ali to "sve" im je previše pa ne čuju ništa!

Tave su bučale poput pneumatskog čekića. Ispod naših nogu dopiralo je još nešto, lupanje štapa ili drške metle o strop donjega stana, vjerojatno je to bila bijesna sopranistica.

- Ima dana - nastavi - kad me nazovu i kažu: - Utz, što radiš? Razbijaš porculan? - Ne - kažem. - To Marta priprema večeru. Jedan od njih, moram reći, ima vrlo dobar smisao za humor. Prijatelji smo.

- Prijatelji?

- Telefonski prijatelji. Počinjemo se navikavati jedan na drugoga. Bolje je tako, zar ne?

- Ako vi tako kažete.

- Onda kažem.

- Dobro.

- Dobro - ponovi. - A sad ću vam postaviti pitanja.

Tres!... Tres!... Tres!... Tres!... Tres!... Tres!...

- Koliko bi Kändlerov *Harlekin* danas stajao na dražbi u Londonu?

- Nemam pojma - rekoh.
- Doista? - namršti se. - Tako se dobro razumijete u porculan, a ne znate cijene.

- Morao bih pogađati.

- Samo dajte - zasmijulji se. - Pogađajte.

- Deset tisuća funti.

- Deset tisuća? Koliko je to u dolarima?

- Nepunih trideset tisuća.

- U pravu ste, gospodine! - Utz sklopi oči. - Zadnji je predmet prodan za dvadeset sedam tisuća dolara. U Americi. Galerijama Parke-Bernet. Ali imao je slomljenu ručicu.

Tres!... Tres!... Tres!... Tres!... Tres!...

- Dakle, koliko za vaze Augustus Rex?

- Ne mogu se više sjetiti svote koju sam izgovorio. Svakako sam mislio da je dovoljno visoka da mu pruži zadovoljstvo. Ali izgledao je očajno, ugrizao se za usnu i rekao: - Više! Više!

Svaka je pojedina posuda u pariškom hotelu Drouot stajala više, dok je ovo kompletna garnitura, bez igdje ijedne napukline ili mrlje.

Malo-pomalo bio sam uvučen u igru pogađanja. Izvježbao sam se u iznošenju cifri koje je želio čuti, i tako procijenio bukača, nosoroga, Brühlovu terinu, Frölicha i Schmeidla, Pompadourku pa čak i *Jelca špageta*.

Slajali smo gotovo jedan sat. Utz bi pokazao na neki predmet na polici. Marta je lupala tavom o tavu. Ja bih sklopio ruke oko njegova uha, mrljajući prste njegovim briljantinom i šaptao sve više cijene.

Svako toliko ciknuo bi od радости. Konačno reče: - Koliko za cijelu zbirku?

- Milijuni.

- Ha! U pravu ste - reče Utz. - Ja sam porculanski milijunaš.

Zveket tava je utihnuo da bi nakon nekoliko minuta uslijedilo cvrčanje masti.

- Jest ćete sa mnom? - upita.

- Hoću, hvala - rekoh. - Smijem li se poslužiti zahodom?

Utz se pravio da me ne čuje.

- Smijem li se poslužiti zahodom?

Trznuo se. Lice mu zgrči živčani tik. Prtljao je oko dugmeta manšete, uputio očajnički pogled u smjeru kuhinjice - i sabrao se.

- *Ja! Ja!* Možete to slobodno učiniti! - promućao je i otpratio me pored duplog kreveta u besprijekorni zahod s frizom od zelenih i svijetloljubičastih secesijskih pločica te kadom trošnoga emajla.

Zatvorio sam za sobom vrata i ugledao zapanjujući odjevni predmet.

S kuke je visio kućni ogrtač, ali ne neki karirani ili od devine dlake, nego haljetak od prošivene umjetne svile boje breskve, s ružama satkanim na ramenima i ovratnikom od usklađenog ružičastog panovog perja.

Priča koju je dala naslutiti ova neočekivana oprava uzburkala mi je maštu.

Povukoh ručicu kotlića. Vani sam, kroza šum bujice i kлокot vode, čuo Utza i Martu kako se prepiru na češkom.

Čekao je ispred zahoda da me što brže izgura iz spavaće sobe. Ali nisam se dao samo tako izgurati.

Zastao sam da se divim gravuri iz osamnaestog stoljeća, s prikazom vatrometa u Zwingeru. Vidio sam fotografiju Utzova oca. Promotrio sam kako je bogato ukrašen okvir slike od crnog baršuna. Vidio sam "mletački" noćni stolić s morčićem, a na njemu jednu Schnitzlerovu knjigu i jednu Stefana Zweiga. Vidio sam pred ogledalom veliku posudu milovke u prahu - ili je to bio puder za lice? Vidio sam još tri neočekivana predmeta: krunicu, raspelo i škapular praškog

Isusa. Čipkasto nabrano sjenilo bilo je nagoreno žaruljom. Uštirkane ružičaste zavjese i ružičasta satenska blazina a obje su imale i boljih dana - pridavale su toj prostoriji ozračje vlše ustajale, nego izravne ženskosti.

Gledao sam Utza u novom svjetlu nakon tog otkrića. Gledao sam njegovo sjajno vlasište. Je li možda ispod rubova toaletnog stolića skrivao vlasulju?

Nije mi mogao pogledati u oči, nego se uzvrpoljio oko gramofona i stavio ploču: klavirsku sonatu saskog dvorskog skladatelja Jana Dismasa Zelenke.

Sluškinja je opet izišla i postavila dva mjesta lupajući noževima i vilicama o staklenu plohu stola da pokaže zlovolju. Okrenula se i vratila s većim majsenskim pladnjem, na koji su bili posloženi svinjski kotleti, kiselo zelje i žličnjaci u soku.

Utz je jeo tupo zagledan, zastajući tek povremeno da odgrize kus kruha, srkne malo vina, ali jedva progovorivši. Žmirnuo je prema meni: očito bijesan na sebe što je u kuću pozvao stranca, koji okolo zabada nos, koji mu je narušio mir i mogao mu na duge slaze stvoriti neprilike.

Zgurio bi se kad god se sluškinja približila. Nakon što je uzeo repe, počeo se opuštati.

Odrezao je kocku mesa, nabio je na vilicu, zadržao u zraku i izražajno me oslovio:

- Svaki put kad vidim komad svinjetine, sjetim se da svinjetina dijeli značenje s porculanom.

- Zaista? - rekoh. - Kako to?

- Stvarno ne znate?

- Stvarno ne znam.

- Onda da pojasnim.

Pruži ruku prema jednoj polici i dohvati malu bijelu kauri školjku, tipični primjerak *Cypraea monete*. Podsjeća li me, kojim slučajem, oblikom na svinju?

- Zašto ne?

- Dobro - reče. - Slažemo se onda i po tom pitanju.

Kauri školjke, nastavi, koristile su se kao platežno sredstvo u Africi i Aziji gdje su se razmjenjivale za bjelokost, robove i drugu robu. Marko Polo zvao ih je "porculanske školjke". "Porcella" na tali-

janskom znači "svinjica".

Razgovijetno štucne, vjerojatno zbog kiselog zelja.

- Ispričavam se - reče.

- Ništa, ništa.

Zatim, tko zna odakle, izvuče bocu prozirnog bijelog porculana koji je potjecao iz epohe Kublaj Kana. Kupio ga je u Parizu prije rata. Slažem li se da je glazura slična kao u kauri školjke?

- Slažem se.

- Hvala.

Slijedeći je eksponat bila fotografija gotovo istovjetne boce u riznici Sv. Marka: predmet koji je navodno stigao u Veneciju u vrećama samoga Marka Pola.

- Dakle, shvaćate vezu između svinje i porculana?

- Mislim da shvaćam - rekoh.

Kineski porculan, nastavi, bio je jedna od onih legendarnih stvari, poput roga jednoroga ili alkemijskog zlata, za koju su ljudi vjerovali da je vrelo mladosti. Porculanska je šalica navodno pucala ili gubila boju ako bi se u nju ulio otrov.

Marta je raspremila stol, poslužila kavu i otvorila staklenku karlovarskih šljiva. Utz opet štucne i zapljusne me bujicom pitanja.

Jesam li ikad bio u Kini? Jesam li čitao pisma oca Mattea Riccija? Ili opise proizvodnje porculana oca d'Entrecollesa? Koliko daleko seže moje poznavanje kineskog porculana? U doba dinastije Sung? Ming? Ching?

Od sedamnaestog stoljeća nadalje, reče, kineski su carevi ostavili dubok dojam na europski način razmišljanja. Smatrani su vrlo mudrima i dugovječnima, djelateljima proizvoljne nepristrane pravde, prema zakonima što su potekli od zemlje i neba. Pili su iz porculana. Gradili su pagode od porculana. Glatka blistava površina porculana odgovarala je njihovoj glatkoj nenaboranoj koži. Porculan je bio njihov materijal - kao što je zlato bilo materijal *Roi Soleila*.^{55}

- Pa i danas - raspiča se Utz - naši sovjetski prijatelji nisu nikad presiromašni da ne plate pozlaćivanje.

- Onda, biste li rekli - ubacih se - da je vaša augustovska pomama za porculanom bila uvjetovana legendama o Žutom Caru?

- Bih li rekao? Nego što da bih rekao! I nisu samo kraljevi voljeli porculan, nego i filozofi! Leibniz je bio lud za porculanom.

Leibniz - koji je vjerovao da je ovaj svijet najbolji od svih mogućih svjetova - vjerovao je da je porculan njegov najbolji materijal.

Sluškinja je nepokretno stajala u hodniku, neprijateljski odmjeravajući svojeg poslodavca, kao da od njega traži da okonča razgovor. Nije ništa primjećivao.

- Pogledajte sad, molim vas, ove dvije sitne osobe.

To se odnosilo na par identičnih kipića Augusta Snažnog, ovjenčanog kao rimskog cara, koji su među drezdanskim damama stršili kao Haso i Huso. Nisu baš bili istančane izrade - a ipak su bili nabijeni energijom afričkog fetiša.

Jedan je bio načinjen od crvene Böttgerove gline, takozvani "jaspi-
sov porculan". Drugi je bio bijel.

- Recite - reče Utz - koliko znate o Böttgeru?

- Ne mnogo - odvratih. - Počeo je kao alkemičar, a onda je izumio porculan.

- *Možda* je izumio porculan. Ali čak ni to nije pouzdano.

Dohvatih bilježnicu dok je on stao izlagati pregled Böttgerova lijeka života.

Johannes Böttger rođen je 1682. u Schleizu u Tirinškoj, kao sin službenika kovnice. Kao mladić postao je šegrt u djedovoj radionici u Berlinu kod ljekarnika po imenu Zorn.

Proučava knjige o alkemiji: blaženi Ramon Llull, Basilius Valentinus, Paracelsus i Van Helmontovi *Aphorismi Chemicci* u kojima su alkemijski spojevi navedeni kao rubinski lav, crni gavran, zeleni zmaj i bijeli ljiljan.

Dolazi do uvjerenja da su zlato i srebro poniknuli iz utrobe zemlje iz crvenog i bijelog arsena. Jedne noći njegovi su ga šegrti pronašli u Zornovom laboratoriju napola ugušena arseničnim parama.

Među klijentima ljekarne bio je grčki prosjački redovnik Lascaris poznat po navodnom posjedovanju crvene tinkture ili "rubinskog lava", gram koje pretvara olovo u zlato.

Redovniku se momak sviđa.

Böttger se dokopa bočice tinkture i izvede svoju prvu "uspješnu" pretvorbu u boravištu prijatelja, studenta. Drugi "uspješni" eksperiment zbiva se pred Zornom i drugim sumnjičavim svjedocima.

Berlinskim je damama mladi alkemičar neodoljiv. Glas o njemu se širi i dopire do kralja Fridrika Vilima, "velikog ljubavnika", koji primjerek nastalog zlata nabavlja od Frau Zorn i raspisuje tjeralicu za Böttgerovo uhićenje.

Böttger pobjegne u Wittenberg, tada pod vlašću Augusta Snažnog.

U studenom 1701. pruski i saski kraljevi održali su vojne manevre na svojim granicama. Koji će od ovih ubogih suverena posjedovati zlatnu koku? Böttger je - kao kakav odbjegli nuklearni fizičar - ispraćen u Dresden pod oružanom stražom.

U Jungfernbasteiu, jednom od nekoliko zatvora u kojima će boraviti idućih trinaest godina, jede sa srebrnog pladnja, ima majmuna mezimca i u tajnom laboratoriju počinje svoj rad na *arcanum universale* ili kamenu mudraca.

Početak 1706. saska je riznica presušila zbog troškova za švedski rat i kraljeve kompulzivne kupovine kineskog porculana. Razbješnjen Böttgerovim neuspjehom, August prijeti da će ga premjestiti u drugi laboratorij: u odaju za mučenje.

Böttger upoznaje Ehrenfrieda Walthera, Grafa von Tschirnhausa. Taj istaknuti kemičar, Leibnizov prijatelj, na pravom je putu da otkrije tajnu "pravog" porculana, ali ne može sazidati peć koja bi se mogla dovoljno zagrijati da se glazura stopi s tijelom. On uočava Böttgerov dar i poziva ga na suradnju. Alkemičar pristaje, da spasi kožu.

Na vrata svoje radionice Böttger izvjesi natpis:

Naš stvoritelj Bog
Zlatotvorca pretvorio u lončara.

Godine 1708. predaje Augustu prve uzorke crvenog porculana, a iduće godine i bijelog.

Godine 1710. u Meißenu je osnovana Kraljevska saska radionica porculana i počinje isplativo poslovati. "Arcanum" - riječ koju su obično rabili alkemičari - službeni je izraz za kemijski sastav smjese. Formula je proglašena državnim tajnom. Gotovo odmah Böttgerov pomoćnik izdaje tajnu - i prodaje ju Beču.

Godine 1719. Böttger umire od alkohola, depresije, razočaranja i otrovanja kemikalijama.

Za vrijeme inflacije u Njemačkoj 1923. drezdenske banke tiskaju novac za nuždu, na crvenom i bijelom porculanu "Böttger".

Utz je imao nekoliko primjeraka "tobožnjeg novca" i pokazao mi ih je. Spustio ih je na dlan moje ruke poput čokoladica.

- Vrlo zanimljivo - rekoh.

- Ali sad ću vam reći nešto još zanimljivije.

Većina stručnjaka za porculan, nastavio je, tumačila je Böttgerovo otkriće kao utilitaristički nusproizvod alkemije - kao Paracelsusov živin lijek od sifilisa.

Nije se slagao s tim. Držao je lakomislenim da se davnim vremenima pripisuju materijalističke vrijednosti našega. Osim među svojim banalnijim pregaocima, alkemija nikad nije bila metoda za beskrajno bogaćenje. Bila je to mistična vježba. Potraga za zlatom i potraga za porculanom bile su dvije pojavnosti istog stremljenja: nalaženja srži

besmrtnosti.

Sâm je upisao alkemijske studije na savjet Zikmunda Krausa - zbog svojih mnogostrukih poriva za učenjem i zbog podizanja svoje "porculanomanije" na metafizičku razinu, te da mu komunisti i oduzmu zbirku, on bi je svejedno i dalje posjedovao.

Utz je pročitao Junga, Goethea, Michaela Maiera,^{56} drobljenje dr. Deeja^{57} i Pernetyjev^{58} *Dictionnaire Mytho-Hermétique*. Znao je sve što se moglo uopće znati o "majci alkemije", Židovki Mariji, kemičarki iz trećeg stoljeća, za koju se tvrdi da je izumila retortu.

Kineski alkemičari, nastavio je, učili su da je zlato "tijelo bogova". Kršćani su ga u svojem ustrajnom pojednostavljivanju izjednačavali s tijelom Kristovim: savršena, bespriječna tvar, eliksir koji čovjeka može iščupati iz ralja smrti. No, je li to zlato isto onakvo zlato kakvo smo poznavali? Ili je to *aurum potabile*,^{59} koje se pije?

Mislilo se, reče, da dragulji i metali zriju u utrobi zemlje. Kao što bezbojni fetus sazrijeva u biće od krvi i mesa, tako su i kristali crvenjeli u rubine, a srebro u zlato. Jedan je alkemičar vjerovao da se taj proces može ubrzati uz pomoć dviju "tinktura": bijelog kamena, kojim se neplemeniti metali pretvaraju u srebro, i crvenog kamena, koji je bio "zadnji domet alkemije" - samo zlato! Razumijem li to?

- Nadam se - rekoh iznemoglo.

Krene novim smjerom.

Što znam o Paracelsusovu homunkulu? Ništa? E pa Paracelsus je tvrdio da je stvorio homunkula od fermenta krvi, sperme i urina.

- Kao dijete iz epruvete?

- Više kao golema.

- Znao sam da ćemo se vratiti na goleme - rekoh.

- I jesmo - složi se.

Hoću li se sad ljubazno prisjetiti činjenice da je Nabukodonosor imao plamenu goruću peć zagrijanu sedam puta više od uobičajene temperature kad je u nju bacio Šadraka, Mešaka i Abednega?

- Sedam puta, pitam ja vas! - Utz zamahne rukom po zraku.

- Želite reći da su Šadrak, Mešak i Abednego bili keramičke figurice?

- Mogli su biti - odgovori. - Svakako su preživjeli vatru.

- Shvaćam - rekoh. - Dakle, doista mislite da je porculan živ.

- Mislim i ne mislim - zasmijulji se. - Porculan stradava u vatri, a

onda opet oživi. Trebate shvatiti: peć je pakao. Porculan se peče na temperaturi od 1450 Celzijevih stupnjeva.

- Da - rekoh.

Od Utzovih mi se maštovitih predodžbi zavrtjelo. Smatrao je valjda da najraniji europski porculan - Böttgerova crvena tvar i bijela tvar - odgovaraju crvenoj i bijeloj tinkturi alkemičara. Praznovjernom starom razvratniku, kao što je August, proizvodnja porculana bila je pristup kamenu mudraca.

Ako je bilo tako: ako prema shvaćanju osamnaestog stoljeća porculan nije bio puka egzotična, nego magična i apotropejska tvar - tvar dugovječnosti, potencije i neranjivosti - tada je lakše razumjeti zašto je kralj želio u palaču zgrnuti četrdeset tisuća komada. I čuvati *arcantum* poput tajnog oružja. I dati u zamjenu šesto divova.

Porculan je, zaključio Utz, bio lijek protiv propadanja.

Tu je tlapnju, dakako, razbio Fridrik Veliki, koji je sadržaj majsenske radionice jednostavno nakrcao na volovska kola i poslao ga kao ratni plijen u Berlin.

- Ali Fridrik je - Utz zatrepće - ...k tome još tako nadaren za glazbu!... bio pravi malograđanin od glave do pete!

Soba je bila gotovo sva u mraku. Bila je topla noć i blagi je povjetarac šuštao mrežastim zavjesama. Na sagu su životinje iz Japanske palače svjetlucale kao fosforescentni grumeni.

- Marta! - zovne. - Svjetlo, molim!

Sluškinja izađe s majsenskim svijećnjakom i pažljivo ga položi posred stola. Prinese šibicu svijeći. Bezbrojni plamičci odraze se na zidu.

Utz promijeni ploču na gramofonu: stavi recitativ Zerbinette i Harlekina iz Straussove *Arijadne na Naxosu*.

Rekao sam da je Utzovo lice bilo "voštano", ali sada, pri svjetlu svijeće, koža mu je više podsjećala na rastopljeni vosak. Predmeti su otporniji od ljudi, gonetah. Predmeti su nepromjenjivo zrcalo u kojem ogledamo svoje raspadanje. Nema boljeg pokazatelja starenja od zbirke umjetničkih djela.

Jednog po jednog uzimao je likove iz *commedie* s polica i primicao ih svjetlu, gdje se činilo kao da se kližu preko staklena stola, okrećući se na postoljima od pozlaćene pjene, kao da će se dovijeka smijati, vrtjeti, improvizirati.

Scaramuccia će prebirati po gitari.

Brighella će ljudima olakšavati novčarke.

Capitano će se djetinjasto šepiriti, kao i svi vojni časnici.

Dottore će ubiti pacijenta da ga izliječi.

Navoji špageta zauvijek će ostati u zraku nad Pulcinellinim nosnicama.

Pantalone će se i dalje naslađivati svojim vrećama s novcem.

Innamoratu će, kao i svugdje sve transvestite, spopasti svjetina na putu do kazališta.

Colombina će beskrajno voljeti Harlekina - "sasvim luda što mu vjeruje."

A Harlekin... veliki Harlekin... improvizator nad improvizatorima,

lakrdijaš, lupež, majstor obrata, vječno će se kočoperiti svojim šarenim perjem, ceriti se kroz narančastu masku, ulaziti u spavaonice na vršcima prstiju, prodavati pelene za djecu velikog eunuha, plesati unatoč katastrofi... Gospodin Kameleon glavom!

I dok je Utz okretao figuricu na svjetlu svijeeće, shvatih da sam ga krivo prosudio - da i on pleše, da je za njega ovaj svijet figura zapravo pravi svijet. A u usporedbi s njima, Gestapo, tajna policija i ostali razbijači bili su lažne veličine. Događaji u ovom tmurnom stoljeću - bombardiranja, *Blitzkriegovi*, udari, čistke - bili su pak, što se njega tiče, tek suvišna buka.

- A sada - reče. - Idemo. Idemo u šetnju.

Na izlasku zahvalih Marti što je pripremila večeru. Licem joj prijeđe blijedi osmijeh. Ne ustavši sa stolice, ukočeno se nagne iz struka.

Bila je vrlo topla i sparna večer i noćni su se leptiri kovitlali oko uličnih svjetiljki. Na Starom gradskom trgu mase mladih okupile su se u podnožju spomenika Janu Husu. Izgledali su svježije i puni životne snage: momci u bijelim raskopčanim košuljama, djevojke u staromodnim pamučnim haljinama.

Zvijezde su izašle iza zvonika Tinske crkve i uz orenje orgulja nove su ljudske mase počele defilirati kroz arkade Bogoslovne škole, na putu za misu. "Praško proljeće" bilo je gotovo godinu dana daleko, a ipak pamtim ozračje optimizma. Sjećam se da sam bio zatečen kad se Utz okrenuo prema meni i ogolio dušu.

- Mrzim ovaj grad - izjavio je.

- Mrzite ga? Kako ga možete mrziti? Rekli ste da je to prekrasan grad.

- Mrzim ga. Mrzim ga.

- Bit će bolje! - rekoš. - Može biti jedino bolje.

- Varate se. Nikad neće biti bolje.

Rukovao se sa mnom i kratko se naklonio.

- Laku noć, mladi moj prijatelju - rekao je. - Upamtite što sam vam rekao. Ostavljam vas sada. Idem u bordel.

Te sam zime Utzu poslao božićnu čestitku i zauzvrat dobio razglednicu - s nadgrobnom pločom Tycha Brahea - s nadom da ću mu se javiti kad opet dođem u Prag.

U mjesecima koji su uslijedili, dok je svijet pratio poteze druga Dubčeka, pokušavao sam zamisliti Utzovu reakciju na događaje, pitajući se je li odustao od svojeg uvjerenja da baš nikad neće biti bolje.

Kako se ljeto primicalo kraju, unatoč halabuci u sovjetskom tisku, činilo se sve manje izvjesnim da će Brežnjev poslati tenkove. Ali jedne noći, dok sam se vozio u Pariz, bulevar Saint-Germain bio je zatvoren za promet, a policija sa štitovima suzbijala je navalu prosvjednika.

Okupacija Čehoslovačke bila je izvršena u jednom danu. Teglio sam torbu uza stube hotela Louisiane i s tugom priznao samome sebi da je Utz bio u pravu. U prosincu sam poslao još jednu božićnu čestitku. Nisam dobio odgovor.

Dr. Orlík je, naprotiv, bio pravi davež. Stalno me polučitkim škrabotinama, uvijek na listovnom papiru Narodnog muzeja, davio za fotostate znanstvenih članaka. Nalagao mi je da pratim gdje se nalazi nekakva mamutska kost u Prirodoslovnom muzeju. Zahtijevao je knjige, dakako ništa jeftino, uglavnom monografije koje su uz velik trošak objavljivale američke sveučilišne naklade.

U jednom me pismu obavijestio o svojem trenutnom projektu: proučavanju kućne muhe (*Musca domestica*) u mrtvoj prirodi nizozemskih i flamanskih slikara. Moj je zadalak u tom pothvatu bio da proučim sve reprodukcije slika Bosschaerta, van Huysuma i Van Kessela^[60] te da potražim ima li na njima kakvih muha.

Nisam mu odgovorio.

Kojih šest godina poslije, krajem ožujka 1974, primio sam od Orlíka crno uokvirenu dopisnicu na koju je naškrabao: "Naš voljeni prijatelj Utz je umro..."

Riječ "voljeni" činila mi se malo prejaka budući da sam Utza pozna-
vao ukupno devet sati i četvrt, i to prije kojih šest i pol godina. Sve-
jedno, sjetivši se kako su njih dvojica bili bliski prijatelji, poslao sam
kratku poruku zahvaljujući Orlíku što me obavijestio, iskazujući da di-
jelim njegovu bol.

To je urodilo poplavom još manje razumnih zahtjeva. Mogu li poslati
1000 dolara da pomognem istraživačkom radu siro-
mašnog znanstvenika? Mogu li poslati četrdeset pari čarapa?

Poslao sam četiri para.

Prepiska se iscrpila.

Potkraj prošlog ljeta slučajno sam, vraćajući se iz Sovjetskog Saveza, prolazio kroz Prag. Raspoloženje, osobito u manjim gradovima duž Volge i Dona učinilo mi se osobito živahnim. Imao sam dojam da sovjetski obrazovni sustav djeluje i predobro, stvorivši u kolosalnim razmjerima naraštaj visokointeligenatnih i dobro načitanih mladih ljudi koji su bili manje-više otporni na totalitarnu promidžbu.

Prag je bio kudikamo sjetniji i sumorniji. Prodavaonice su bile dobro opskrbljene, ali trgovci su dangubili uzduž i poprijeko Vaclavskoga trga, kao da se sami sebi gade što su makar i privremeno izgubili nadu. Djela *Prag-Deutsch Schriftstellers*^[61] Franza Kafke bila su neizbježna u knjižarama. Najizglednija žarišta nacionalnog ponosa, Tinska crkva i katedrala Sv. Vita, bila su zatvorena radi preuređenja. Fasade su im nestale ispod pošasti hrđavih skela - premda se vidjelo vrlo malo radnika.

Bilo je nemoguće voziti se, a da vas ne zaustavi natpis "radovi na cesti". Cijeli grad - u najboljem slučaju poput labirinta - bio je pretvoren u splet ćorsokaka. Imao sam dojam trgovačkog grada za dana žalosti, ne toliko zbog izgubljenog blagostanja koliko zbog gubitka njegove europske uloge. Bio je to iznemogli grad.

Nepravedan sam. Posvuda je u Pragu bilo znakova da su Česi nepokorivi.

Mislim da me Utz prvi uvjerio da je povijest uvijek naša vodilja za budućnost i uvijek puna hirovitih iznenađenja. Sama je budućnost pustoš, jer još ne postoji.

Kad češki pisac želi komentirati loš položaj svoje zemlje, jedna mu je mogućnost da se, kao metaforom, posluži husitskom pobunom iz petnaestog stoljeća. U praškom muzeju pronašao sam ovaj tekst u kojem se opisuje husitska pobjeda nad njemačkim vitezovima:

"U ponoć se odjednom začu uplašen povik iz same sredine mnogo-

brojnih edomskih redova, koji su podigli šatore duž tri milje, u blizini grada Žateca u Češkoj, deset milja od gradića Cheba. Svi do zadnjeg pobjegoše od mača, nagnani tek šumom otpala lišća, a da ih nitko nije progonio..."

Dok sam to drljao u bilježnicu, činilo mi se da opet čujem Utzov unjkav šapat: - Slušaju, slušaju, slušaju sve, a... ne *čuju* ništa!

Kao i obično, bio je u pravu. Tiranija gradi vlastitu zvučnu kutiju, prazninu kojom signali bezglavo uokolo zuje, gdje žamor okolišanja stvara paniku i na kraju mašinerija represije ne nestaje oružanim prevratom, nego prije oblačkom ili šumom otpala lišća...

Odsjeo sam u hotelu Jalta. Među gostima je bio francuski izvjestitelj na tragu peruanskom teroristu. - Mnogi teroristi dođu u Prag na operaciju lica - rekao je.

Bila je prisutna i skupina engleskih "promatrača disidenata": profesor suvremene povijesti i tri književnice koje su, umjesto da motre životinje u nekom istočnoafričkom rezervatu, došle držati na oku onu drugu ugroženu vrstu: istočnoeuropskog intelektualca, je li stvorenje još na slobodi? Čime ga hraniti? Bi li napisalo neke prigodne riječi da pridonese antikomunističkom križarskom ratu?

Pili su viski na kreditne kartice, jeli mnogo kikirikija i iskreno se nadali da ih prate. Ja sam se pak nadao da će ih disident, kad ga sretnu, ugristi za prste.

Idućeg dana potražio sam Utza u praškom telefonskom imeniku. Nije bilo nikoga pod tim imenom.

Dalje sam prošao kraj jezivih ožbukanih lica meduza iznad vrata Široke ulice broj 5, kraj nizova pretrpanih kanti za smeće na ulazu, i pozvonio na zvonce stana na zadnjem katu. Kraj dugmeta zvonca vidio sam rupe za vijke, gdje je nekoć stajala Utzova mjedena pločica.

Na odmorištu niže dolje okušao sam sreću sa zvoncem sopranistice koja je prije dvadeset godina izašla u spavaćici s uzorkom božura. Bila je to sada naborana starica u crnom šalu s resicama. Rekao sam ime "Utz" i vrata su mi poletjela u lice.

Stigao sam do idućeg kata kad su se vrata opet otvorila te me jednim "Psst!" pozvala natrag.

Zvala se Ada Krasová. Stan joj je bio krcat uspomenama na opernu karijeru.

Pjevala je Mimi, Manon, Carmen, Aidu, Ortrud i Lisu iz *Pikove dame*. Na jednoj je fotografiji bila prikazana kao dražesna Jenufa u čipkanoj seljačkoj košulji. Stalno je popravljala češljeve od kornjačevine u kosi. U kuhinji je bila bolesna mačka. U kineskim vaza-

ma bili su aranžmani od paunova perja. Obilje izbljedjela ružičastog satena podsjećalo me na Utzovu spavaću sobu.

Brzo sam prešao na stvar. Zna li kojim slučajem kako je završio Utzov porculan? Operetno je zatreperila glasom "Uuu! La! La!" - i stresla se. Očito je znala, ali nije to ničim pokazivala. Dala mi je ime kustosice u Rudolfinском muzeju.

Muzej, veličanstveno zdanje iz "dobrih starih vremena" Franje Josipa, nazvano je prema caru Rudolfu, u čast njegovoj strasti za dekorativnu umjetnost. Duž pročelja su bili bareljefi koji predstavljaju razne obrte: draguljarstvo, tkalaštvo, staklarstvo. Par čađavih sfinga počivao je pred ulazom čuvajući ga, a iz procjepa među stubama nicao je čičak.

Muzej je bio zatvoren iz "raznih razloga" - kao što je bio zatvoren i 1967. Samo je jedna prostorija u prizemlju bila otvorena za privremene izložbe. Trenutna se postava zvala *Moderni stolac* - sa studentskim reprodukcijama Rietvelda i Mondriana te prikazom naslaganih stolaca od fiberglasa.

Na recepciji sam zamolio za razgovor s kustosicom.

Prag je kulturno blizak Dresdenu. Znao sam da će me brzo prozreti predstavim li se kao stručnjak za majsenski porculan. Stoga sam smislio vjerojatnu priču. Predstavio sam se kao povjesničar napuljskog rokoka, koji piše članak o figuricama *commedie dell'arte* iz radionice Capodimonte. Jednom sam kod g. Utza vidio ljupku figuru *Jelac špageta*. Mogu li ikako doznati gdje se nalazi?

Pokorni ženski glas na drugom kraju promrmlja: - Sići ću. Morao sam čekati dobrih deset minuta dok iz dizala nije izašla priprosta sredovječna žena. Glava joj je bila umotana u tamnoljubičasti rubac, a na bradi je imala oteklinu. Razvukla je usne u tajanstveni osmijeh.

- Bilo bi bolje da izađemo - rekla je na engleskom.

Šetali smo vltavskim nasipom. Dan je bio hladan i kišovit, a oblaci kao da su dodirivali zvonik katedrale Sv. Vítá. Bilo je to jedno od najgorih ljeta otkad se pamti. Divlje su se patke naganjale u plićaku. Neki je čovjek lovio ribu gumenim čamcem na napuhavanje, usidrenim u sredini matice, a oko njega su kružili galebovi.

- Recite - prekinuh tišinu - zašto vam je muzej stalno zatvoren?

- Što mislite? - kratko se nasmije grlenim smijehom. - Da spriječi

narod da ne uđe.

Kradomice se ogleda i upita: - Poznavali ste gospodina Utza?

- Znao sam ga - odgovorih. - Ne dobro. Jednom sam proveo večer s njim. Pokazao mi je zbirku.

- Kad je to bilo?

-1967.

- A, tako - tužno je stresla glavom. - Prije naše tragedije.

- Da - rekoh. - Uvijek sam se pitao kako je završio taj porculan.

Lecne se. Zakorakne sitnim korakom, pa onda skrene dužim korakom u stranu, i nasloni se na ogradu, očito nesigurna kako uobličiti sljedeće pitanje:

- Imam li pravo da poznajete tržište majsenskog porculana? U zapadnoj Europi i Americi?

- Ne poznajem - rekoh.

- Onda niste kolekcionar?

- Nisam.

- Ni trgovac?

- Nipošto.

- Dakle niste u Prag došli kupiti primjerke?

- Bože oslobodi.

Moj odgovor očito ju je razočarao. Imao sam osjećaj da će mi ponuditi da kupim Utzov porculan. Duboko je uzdahnula prije nego što je nastavila.

- Možete li mi reći - upitala je - jesu li komadi iz Utzove kolekcije prodani na Zapadu?

Ne vjerujem.

Koji mjesec ranije posjetio sam u New Yorku dr. Mariusa Frankfurtera u njegovu prenatrpanu stanu što je vrvio majsenskim pticama. - Nađite mi Utzovu zbirku - rekao je - i ozbiljno ćemo se obogatiti.

- Ne - rekoh kustosici. - Ako itko to zna, bio bi to Utzov stari prijatelj, trgovac dr. Frankfurter. Rekao je da mu je to posve zagonetno.

- Shvaćam. - Spustila je pogled prema vodi. - Dakle, poznajete doktora Frankfurtera?

- Upoznao sam ga.

- Da - uzdahnula je - i nama je to zagonetno.

- Kako to?

Stresla se i petljala s čvorom svojega rupca: - Svi oni krasni

primjerci!... Otišli su... Kako se to kaže?... Iščezli!

- Iščezli? - Čuo sam kako mi zrak šišti kroz zube.
- Iščezli!
- Nakon njegove smrti? Ili prije?
- Ne znamo.

Do 1973, kada ga je udarila kap, službenici muzeja redovito su ga obilazili kako bi provjerili je li zbirka netaknuta.

Posjeti su ga, izgleda, zabavljali, osobito kad bi mu neki kustos donio neobičan komad porculana da na njemu iskuša njegovu stručnost. Ali u srpnju te godine, kad mu je desna ruka ostala uzeta, pristao je potpisati ispravu kojom potvrđuje da će nakon njegove smrti zbirka pripasti državi.

Također je pristao iz Švicarske uvesti svoju "drugu" zbirku pod uvjetom da ga ubuduće ostave na miru, jer su ga posjeti sad već strašno potresali. Ravnatelj muzeja, human čovjek, pristao je. Dvjesto šezdeset sedam porculanskih predmeta dobilo je posebnu carinsku dozvolu te su dostavljeni u Utzov stan.

Sprovod je, kao što znamo, počeo u 8 ujutro 10. ožujka 1974. premda je bilo zbrke oko vremena održavanja. Zbog toga su ravnatelj i trojica njegovih službenika posve propustili misu i pokop, a na doručak u hotelu Bristol stigli su s pola sata zakašnjenja.

Dva dana poslije, kad su došli na dogovoreni sastanak u Širokoj ulici br. 5, nitko nije odgovorio na zvono. U očaju su pozvali čovjeka da obije bravu. Police su bile prazne.

Pokućstvo je bilo na mjestu, čak i drangulije u spavaćoj sobi. Ali ni jednog komada porculana, tek oblici u prašini gdje je porculan stajao i tragovi na sagu gdje su se nalazile životinje iz Japanske palače.

- A sluškinja? - upitah. - Ona zacijelo zna.
- Ali ne vjerujemo u njezinu priču.

I dućeg jutra poslije doručka zamolio sam recepcionara da nazove Narodni muzej i provjeri radi li tamo još uvijek dr. Vaclav Orlik. Stigao je odgovor da dr. Orlik i dalje jutro provodi na Odsjeku za paleontologiju, premda je službeno u mirovini.

Na putu do muzeja za svaki slučaj rezervirao sam stol za dvije osobe u restoranu Pstruh.

Muzejski čuvar vodio me kroz splet prolaza do skladišta natrpanog prašnim kostima i kamenjem. Orlik je, sada sjeđ i nalik na brahmanskog mudraca, čistio inkrustaciju s mamutske goljenice. Iza njega se, kao gotski luk, uzdizala vilica kita.

Upitah ga sjeća li me se.

- Je li to?... - namršćio se. - Ne, nije.

- Jest - rekoħ.

Ostavio se struganja mamutske kosti i odmjerio me kratkovidnim, podozrivim pogledom.

- Da - reće. - Sad vidim. To ste vi.

- Naravno da sam ja.

- Zašto vi ne odgovarali na moja pisma?

Objasnih mu da sam se, otkad sam zadnji put bio u Pragu, oženio i promijenio pet adresa.

- Ne vjerujem - odrješito će.

- Zanimalo bi me hoćete li na rućak sa mnom - rekoħ. - Mogli bismo oćići u Pstruh.

- Mogli bismo oćići - sumnjićavo klimne. - Mogli biste platiti?

- Mogao biħ.

- Onda ću ićići.

Naćini pokret kao da prolazi ćešljem kroz kosu i bradu, gizdavo nakrivi beretku na glavi i izjavi da je spreman za polazak.

Na izlasku ostavi cedulju na koju je napisao da je oćišao na rućak s "istaknutim inozemnim znanstvenikom". Izišli smo. Hramao je u

hodu.

- Ne mislim da ste istaknuti - reče dok je hramao pješačkim pothodnikom. - Čak ne mislim da ste znanstvenik. Ali to moram njima reći.

U restoranu se malo što promijenilo. Pastrve su i dalje plivale amotamo u akvariju s kisikom. Šefu sale - je li moguće da je to onaj isti - trbušina se nadula poput balona, a neprijatno lice druga Novotnog nadomješteno je jednako neprijatnim licem druga Husáka.

Naručio sam bocu lakog bijelog moravskog vina i podigao čašu u spomen na Utza. Suze potekoše naborima Orlíkova obraza te nestanu u bespućima njegove brade. Prepustio sam se ručku s uplakanim paleontologom.

- Kako muhe? - upitah.
- Vratio sam se mamutima.
- Mislim, vaša zbirka muha.
- Bacio sam.

Pastrve je ovoga puta bilo na ponudi.

- *Au bleu, n'est-ce pas?*^{62} - pokušao sam imitirati Utzov čudan francuski naglasak.

- *Blau!* - odreže Orlík uz grohot.

Nagnuh se i, prigušivši glas, upitah: - Recite mi, što se dogodilo s porculanom?

Sklopio je oči i zatresao glavom.

- Bacio je - reče.
- Bacio?
- Razbio i bacio.
- Razbio ga je? - dahnuh.
- Razbio on i ona razbila. Katkad on razbio, a ona bacila.
- Ona?
- Barunica.
- Kakva barunica?
- Njegova barunica.
- Nisam znao da je bio oženjen.
- Bio je oženjen.
- Za koga?
- He! He! - naceri se Orlík. - Pogodite!
- Kako da pogodim?
- Upoznali ste barunicu.

- Nisam nikoga upoznao.
- Upoznali ste.
- Nisam upoznao.
- Upoznali ste.
- Tko je bila?
- Njegova domaćica.
- Ma dajte! Ne. Ne vjerujem... Ne... Ne valjda Marta!
- Kao što kažete.
- A vi kažete da je uništila zbirku?
- Kažem i ne kažem
- Gdje je sad ona?
- Nema.
- Umrla?
- Možda umrla. Možda ne. Nema.
- Otišla je iz zemlje?
- Ne.
- Nego kamo?
- Iz grada.
- Kamo iz grada?
- Kostelec.
- Gdje je to?
- *Süd Böhmen.*
- Kažete da se vratila u Južnu Češku?
- Možda. Možda ne.
- Recite...
- Ne mogu reći, - prošapta - ne ovdje...

Do kraja ručka Orlík me zabavljao pokličem lovaca na mamute, koji su u ledeno doba tumarali tundrama Moravske.

Platih račun. Uzesmo taksi do Vrtbe, gdje smo sjeli na jednu terasu kraj kamene žare napola pokrivena viticama povijuša.

Utz se Martom oženio u matičnom uredu jednog nedjeljnog ujutru u ljeto 1952, šest tjedana nakon povratka iz Vichyja. Bila su to opasna vremena. Gottwaldov se režim razulario u samoodrživi lov na vještice, čiji je vrhunac bio suđenje Slánskom.^{63} Običnom je građaninu bilo gotovo nemoguće ne potpasti pod neku kategoriju, zbog čega bi, u najboljem slučaju, završio u zatvoru: buržoaski nacionalist, izdajnik partije, kozmopolit, cionist, crnoburzijanac.

Ako ste kojim slučajem Židov ili ste preživjeli logor smrti, to vas je obilježilo kao nacističkog suradnika.

Utzu je bilo jasno da će morati dobro paziti gdje staje.

Jednog mu je jutro stigla zapovijed da se mora iseliti iz stana u roku od dva tjedna. Kao samac nije više imao prava na dvije sobe, nego samo jednu.

Eto dokle je došlo! Završit će na ulici ili nekom trulom tavanu, s nedovoljno mjesta da pohrani porculan. Rješenje je bilo u ženidbi.

Prilikom obreda Marta je bila vrlo stidljiva i vrlo uzrujana zbog crvenih zastava na staroj gradskoj vijećnici. - Boja krvi - protrnula je kad su izišli na sunce.

Idućeg ponedjeljka mladenci su se, ruku pod ruku, pridružili uskomešanom redu tražitelja kuća i birokratima na dužnosti predočili svoj vjenčani list. Iskazali su svoju ljubav u punom slinavom sjaju. Istjernica je poništena.

Marta je otkazala svoju sobu i donijela torbu u Široku ulicu broj 5.

Ne mogu se zakleti u autentičnost Utzova barunskog naslova. Moj prijatelj Andreas von Raabe, koji živi u Münchenu, uvjера me da su se Utzovi iz Krondorfa katkad vjenčavali s pripadnicima nižeg njemačkog plemstva. Nije siguran jesu li ikad sami dobili plemićku titulu.

Ni nakon posjeta dr. Frankfurteru u New Yorku ne vjerujem da je Utzovo godišnje pohođenje Zapada bilo toliko "nevino". Bio sam valjda vrlo naivan što sam mislio da bi mu vlasti dopustile da se kreće amo-tamo bez protuusluge.

Stan dr. Frankfurtera, kao što rekoh, bio je zakrčen majsenskim i drugim njemačkim porculanom. Bilo je jasno da je mnogo toga pripadalo aristokratskim obiteljima u Čehoslovačkoj i da je kupljeno nedavno, i to od države. Česi su uvijek imali potrebu za konvertibilnom valutom kako bi mogli financirati svoje razne djelatnosti: špijunske ili podrivačke. Sad gajim sumnju da je sigurnosni pretinac u *Union de Banques Suisse* u Ženevi bio neslužbena trgovina - pod vodstvom g. Utza - preko kojeg su se prodavala zaplijenjena umjetnička djela.

Ali mogu kategorički izjaviti da je Utz doista imao brkove.

Bez brkova u mojem bi sjećanju ostao kao kakav god sakupljač umjetnina, naviknut na pedantnost i ženskastih manira, čiji su susreti sa ženama bili neodređeni.

S brkovima je bio nezaustavljivi zavodnik.

- Dakako da je imao brk! - Dr. Frankfurter tresao se od ružnoga smijeha. - Brk je bio ključ njegove osobnosti!

Utz je pustio brk nakon adolescentskog razočaranja u Beču i nikad se nije predomislio. Nije bio neuspješan ljubavnik, kako sam ga zamišljao u Vichyju. Cijeli je njegov život bio uspješna potraga za raznim opernim divama: iako se, kako su pjevačice ozbiljne opere bile temperamentne i opsjednute svojom umjetnošću, zadovoljavao zvijezdama operete.

Preko njegova kreveta prešao je niz Veselih udovica i Grofica Mitzi. A ako bi ga uobičajeni izvori erotskog uzbuđenja ostavili ravnodušnim, izludio bi ga prizor dubokog grkljana pjevačice kad bi zabacila glavu da izmami visoki ton.

Bio je običan sitan čovjek. Tajna njegove privlačnosti divama bila je u njegovoj tehnici - može se to nazvati trikom dodira krutih brkova i grla dame, tako da je za nju krešendo vođenja ljubavi bio jednako ekstatičan kao i završni tonovi arije.

Uloga koju je u svemu tome igrala Marta bila je žalosna.

Ona je Utza beznadno i slijepo obožavala od onoga trenutka kad ju je pozvao u svoj automobil. Ipak, uvidjevši uz dozu seljačkog lukavstva da će ju nadanje izludjeti, prihvatila je svoj položaj. Ako ne uživa u njegovu tijelu na ovome svijetu, uz pomoć vjere uživat će u njegovoj duši na drugome.

Molila se i molila. Neumorno je pohađala misu. U crkvi Naše Gospe od pobjede plakala je pred praškim Isusom, pohlepni djetetom koje je prisvajalo ogrlice pobožnih dama i koje su opatice presvlačile svakog tjedna.

Jednom je u naletu majčinske strasti ponudila opaticama svoju pomoć dok Ga razodijevaju, no grubo je odbijena.

Nije se Njemu usudila priznati razmjere svojih nada. Molila je za oprost zbog nevjera svojeg muža i zbog svoje uloge u pretvaranju spavaće sobe u Širokoj 5 u "nešto nalik na poljski bordel".

Nikad nije vodila ljubav s muškarcem - osim jednog nemilog događaja iza sjenika - ali je stekla profesionalnu vještinu u pripremanju spavaće sobe za dame koje su bile preponosne ili prestidljive ponijeti torbu kako bi prenoćile.

Poslužila bi se svojim poduzetničkim darom da na crnoj burzi nabavi sapun, mirisnu vodu, milovku u prahu, puder za lice, ručnike, donje rublje i razne negližee od ružičastog svilenog krepa, koji su nestali iz rublja žena diplomata.

Katkad bi Utzovim posjetiteljicama neke od tih divota bile odveć primamljive da odole iskušenju pa bi ih strpale u torbicu. Marta je smatrala uputnim da na stolu ostavi mamac - ruž ili par najlonki - i tako spasi vrednije čarape.

Skuhala bi večeru i oprala suđe. Tada, kad bi Utz započeo sa svojom rutinom s figuricama iz *commedie* na glazbu iz opere *Arijadna*

na Naxosu, ona bi se iskrala u noć.

Neke je noći provela na podu kod prijateljice Suzane, žene koja je u Havelskoj ulici držala štand s povrcem. Bilo je gorih noći na glavnom željezničkom kolodvoru, kad se prepukla srca križala misleći na koprcanje udova i ružičasti saten.

Budući da je niz dama s godinama postajao sve veći, a ne manji, broj noći koje je morala provoditi vani porastao je. Nikad nije bilo nikakva prijekora s njezine strane. Kao ni s njegove. Ni naznake dojma da je ičim ikad uznemirena.

Vjerovala je da joj je, oženivši je, odao najveću počast na svijetu. Moj je dojam bio da je u svojem umu, a možda čak i u njegovu, odigrala ulogu družice koja je prisiljena s milostivim odobravanjem svjedočiti nizanju histeričnih ljubavnica.

Kada se preselila u stan, spavala je ispod jorgana na uskom rasklopivom kauču Miesa van der Rohea, ali jedne noći, dok je proživljavala noćnu moru u kojoj je Utza uhitio Gestapo, sletjela je na pod tresnuvši tako da je porculan na policama zazveckao.

Poslije toga se radije držala kapokom punjenog izletničkog madraca koji se razmotavao u hodniku. Svaki noćni uljez morao bi najprije stati na nju.

Otkrio sam dokaze Martine stalne zavade sa stanarkom u stanu ispod njihova.

Ada Krasová se tijekom burne veze s Utzom koristila povlasticama operne pjevačice da iz Italije uveze balu ružičastog satena te mu spavaću sobu ukrasila po ukusu žene iz polusvijeta.

Zatim je počinila prekršaj uselivši se u stan ispod njegova i, ozbiljno vjerujući da će nadmudriti Martu, ukrala bočicu Chanela br. 5. Marta je na taj čin kleptomanije uzvratila otvorenim izjavom: - Neću kuhati za nju. - Dama više nikad nije pozvana, a kad sam je trideset godina poslije sreo, i dalje su u njezinim uspomenama ključale ogorčene optužbe.

Ne znam točan datum, ali negdje sredinom šezdesetih, za izvedbe *Don Carlosa*, Utz je svoj operni dvogled usmjerio prema grlu pjevačice znatno mlađe od njegova uobičajena plijena: pozamašnoj djevojci izrazita raspona glasa, koja je, kao Kraljica Španjolske svoju zlatnu pletenicu, nalik na uže za vezanje brodova, morala sakriti među nabore crnoga rupca.

Sutradan je, prilikom svojeg uobičajenog posjeta opernoj kavani, Utz smogao hrabrosti da je oslovi i - ustuknuo od oštrog odgovora: - Makni se, stara budalo!

Bio je turoban zimski dan. Imao je napadaj sinusitisa i upaljeno oko. Dobacio je pogled prema ogledalu u izlogu i u trenutku krajnje poljuljanosti bio prisiljen preispitati svoje viđenje sebe kao vječnoga ljubavnika.

Može se jedino pogađati što se odigralo između njega i Marte. Ali od tog dana odustala je od izletničkog madraca i preselila se u njegovu postelju.

Haljetak od umjetne ružičaste svile bio je simbol njezine pobjede.

Njegov ogorčeni ton, dok smo se rastajali na Starom gradskom trgu, bio je možda uvjetovan činjenicom da su on i njegova žena za-

mijenili uloge. Ona je bila odveć obzirna da napravi scenu, ali se nametnula kao gazdarica kuće. Otad, ako je mislio ići hvatati žene, morao ih je hvatati drugdje. o.bra,da bo.de;n

Tada je njezina pobjeda bila potpuna.

Udala se u ateističkom - da ne kažem poganskom - obredu i uvijek se osjećala zakinutom za svoja prava. U svojim promrmljanim razgovorima s praškim Isusom, priznala je da je teško zgriješila: spavala je s čovjekom za kojega nije bila udana u očima Boga.

Jednoga travanjskog dana dok su ona i Utz obavljali proljetno čišćenje nekih kutija pohranjenih na vrhu ormara, otvorila je jednu koja je sadržavala bijeli čipkani veo, koji su nosile nevjeste Utzovih od osamnaestog stoljeća.

Položila ga je na ružičasti satenski ukrasni pokrivač. Značajno ga je pogledala. Uzvratio joj je pogled.

Utz i Marta vjenčali su se u crkvi Sv. Nikole jednoga jarkog popodneva procvalih šljiva i magličasta modra neba na Praško proljeće 1968.

Nosila je bijeli kostim sa sitnim mrljama od znoja pod pazusima i držala u ruci buket bijelih jorgovana i đurđica. Veo pričvršćen na glavi nije izgledao nezgrapno. Pramen sijede kose koso joj se spuštao preko čela.

Na zvuke Svadbene koračnice iz *Sna ivanjske noći* svećenik s naborima i vlasuljom vodio je povorku glavnim prolazom.

Prolazili su kraj neizbježne čistačice, koja je i sebe i kantu maknula među klupe i radosno im mahnula drškom metle. Prošli su propovjedaonicu, koja je bila boje sladoleda od maline, i stigli pred oltar gdje je kip Sv. Cirila s mitrom na glavi probadao poganina drškom svojeg žezla.

Promatrači, čiju je znatiželju pobudila nerazmjerna visina nevjeste i mladoženje, bili su iznenađeni postarijim parom koji se prkosno okrenuo prema njima, kao i mrljom cinober ruža za usne koji je Marta - prvi put koristeći šminku - ostavila na muževoj sljepoočnici, jer je bila previsoka da se prilikom svadbenog poljupca spusti do njegovih usana.

Orgulje su grmjele *Kad te zovem* Sigmunda Romberga, a kad je par izišao na sunce, masa okupljena na stubama provalila je u salvu aplauza.

Drugi su svatovi čekali da uđu. Mladići su u zapučcima nosili grančice mirte. Martinom oštrom oku nije promaklo da je djevojka trudna. Stisnula se na zvuk aplauza, bojeći se da je možda ismijavaju. Ali mladoženja, prijazni momak finih crta, pozove Utzove da im se pridruže na misi, a poslije i u hotelu Bristol.

Prijem za jedan par mladenaca udvostručio se. Slavljenici pijani od tokajca izviknuli su mnogo podrugljivih zdravica u čast medvjedu na

čelu stola.

Sad mogu proširiti svoju pripovijest o Utzovu pogrebu. Između trenutka smrti i pojave pogrebnika, Marta je police s porculanom prekrila draperijom od crne tkanine. Pozvala je Orlika iz muzeja i njih su dvoje držali stražu sve dok nisu odnijeli lijes.

U međuvremenu je, na katu niže, Ada Krasova pjevala svoju žalopojku. Žene iz cijeloga Praga, iz Brna i Bratislave, žene koje su se međusobno mrzile i na opernoj pozornici i kao suparnice za Utzovu naklonost, sad su bile sjedinjene u mržnji prema Marti što ih je spriječila da bace posljednji pogled na onaj brk.

Vrištale su. Siktale su. Lupale su na vrata. Oglušila se na njihovo preklinjanje.

Večer prije pokopa postavila je Orlika da čuva izlaz i ulaz i održala konferenciju na stubištu, kojom je ucviljene žene obavijestila o rasporedu za sutradan.

Nadahnuo zlobno rekla im je da će se misa održati u crkvi Sv. Jakova umjesto u Sv. Žigmundu, pokop na Vyšehradskom groblju umjesto u Vinohradyma i da će doručak u hotelu Bristol - "na koji vas je moj voljeni muž sve pozvao" - početi u 9:45 umjesto u 9:15.

Postigla je i to da su se tog ranog prohladnog jutra još dvije unajmljene limuzine *tatre* vozikale po Pragu: u jednoj je bila skupina umirovljenih operetnih diva, a druga je bila krcata službenicima Rudolfinskog muzeja.

Te su se dvije skupine susrele na ulazu u hotelsku blagovaonicu u trenutku kad je udovica Utz - podigavši čašu tokajca "U zdravlje medvjeda! U zdravlje medvjeda!" - neumoljivo okončala priču.

Odnijevši svoju torbu od umjetne kože u ženski zahod, presvukla se iz crnine u kostim od smeđeg vunenog džerseja. Odvezla se taksijem do glavnog kolodvora, vlakom do Čeških Budějovic i dalje k sestri, koja je još živjela u njihovu rodnom selu.

Kad se bilo koja priča rekonstruirala, što je luđa potraga, to će prije uroditi rezultatima.

Djelujući prema informaciji koju sam dobio od Ade Krasove koja je mnogo puta zakučasto aludirala na odzvanjanje čekića, što se znalo čuti iz Utzova stana, namjestio sam se na ugao Široke i Maislove jednog kišovitog nedjeljnog jutra između jedan i dva, i čekao pražnjenje kanti sa smećem.

U Pragu, barem u starijim četvrtima, mnogi su građani opsjednuti smećem. Stambene zgrade kao što su br. 5 i 6 u Širokoj ulici - građene prije rata za dobrostojeću buržoaziju - još u predvorjima imaju prvotne crvene i žute mramorne ploče. Ali tamo gdje bi u davna vremena stajalo postolje s vazom plastičnog cvijeća, u ova manje izbirljiva vremena posjetitelja dočekuje postrojba pocinčanih sivih kanti za smeće standardne veličine i identičnih preklopnih poklopača.

Praški smetlarski kamioni obojeni su živahno narančasto. Bili su u pogonu gotovo petnaest godina. Za upozorenje vozačima imaju narančasta rotirajuća svjetla, koja svojim zrakama zapljuskuju okolnu arhitekturu. Ta svjetla i buka drobilice u sklopu vozila prokletstvo su za lake spavače, a izvor čuđenja za nesaničare koji bi ustali iz kreveta da promatraju prizor dolje na ulici.

Smetlari nose narančaste kombinezone s kožnatim pregačama što ih štite dok kante kotrljaju na ulicu.

Gledao sam jednog mladića kako odnosi otpatke košer restorana u židovskoj vijećnici dok nisu nastavili dalje, prema restoranu Golem, gdje sam ranije tog dana vratio *Kalbsfilet judischer Art*^[64] koji je bio ukrašen komadićem šunke.

Bio je to energičan mladić nasmijanih očiju s čupavom kovrčavom kosom. Svoj je posao obavljao razmetljivo veselo. Svjetlo mu je obasjavalo lice kao da nosi narančastu masku.

U pratnji je imao velikog crnog dobermana, gubice sapete u pletenu brnjicu, koji je sjedio na suvozačkom mjestu, a onda jurio ulicama ganjajući mačke ili pak ljupko položio prednje šape na gospodarova ramena.

Zaokrenuvši u Široku, mladić je vješto upravljao kamionom krećući se unatraške uz rub pločnika, s druge strane Pinkasove sinagoge. Zatim kante sa smećem s broja 4, 5 i 6, iskotrljavši ih, stavi na hrpu na pločnik.

Iz kamiona se pruži narančasta poluga, stegne pandže oko ruba kante, podigne je izvrtutu uvis i dvostrukim ču-unk!... ču-unk! baci sadržaj u utrobu vozila.

Kanta je uz tresak vraćena na tlo dok iz unutrašnjosti kamiona dopire buka tiještenja, drobljenja, trzanja, tlačenja i škripe metalnih zubi.

Doberman me pokušavao liznuti po licu, ali nije mogao provući jezik kroz brnjicu. Smetlar je bio prijazan prema čovjeku koji se sprijateljio s njegovim psom i, na moje iznenađenje, govorio je engleski.

Što radim ovdje?

- Bavim se pisanjem - rekoh.

- I ja - reče on.

Mnogi njegovi kolege bili su pisci ili pjesnici ili nezaposleni glumci. Nedjeljom bi se susretali i pili u selu nedaleko od smetlišta. Uputio me kako da dođem do tamo.

- Tražite Ludvika - reče.

Selo je bilo oaza voćnjaka i ladanjskih vrtova usred pustoši industrijskog zagađenja. U cvjetnjaku s ružama i vrtnim sljezom Ludvik je šmrkom prao kamion.

Poveo me u krčmu gdje su njegovi prijatelji u narančasto-plavim kombinezonima trusili vrčeve Pilsnera. Neki su čitali novine, neki igrali šah. U tihome kutku dva su čovjeka igrala triktrak. Završili su i okrenuli se prema nama da nas pozdrave.

Jedan od njih bio je katolički filozof Miroslav Žitek koji je, što sam znao iz iseljeničkog tiska, bio autor ogleđa o autodestruktivnoj prirodnoj sili. Bio je to plećat muškarac prosijedih zalistaka i otvorena ružičasta lica. Pušio je lulu od stive. Ispričao mi je kako u socijalističkoj Čehoslovačkoj svatko iznad šezdeset godina starosti ima pravo na državnu penziju ako ima dovoljno godina radnog staža. On i njegovi prijatelji radije se nisu bavili činovničkim tričarijama; fizički rad bolji je za duh.

Žitek je radio kao vrtlar, pometač ulica i smetlar, ali dvije godine nadomak šezdesetoj shvatio je da mu je takav posao prenaporan pa je našao novi. Kao dostavljač na biciklu.

Posao se sastojao od toga da prenosi računalne programe po Prahu iz jednog računalnog centra u drugi. Programi su stali u jednu od njegovih bisaga, dok je u drugoj bila njegova filozofska rasprava. Kad god bi izvršio dostavu, upravitelj centra bi za njega izdvojio sobu da u njoj radi. Radio bi tri sata. Katkad bi potkraj dana okupljenim radnicima pročitao koje poglavlje.

Imao je oštre teze o određenim češkim piscima u progonstvu, koji su, ogrnuvši se plaštem češke kulture, zanemarili ono što se događa u Češkoj.

Žitekov suigrač u triktraku bio je čovjek snažnih bicepsa i nasmiješena lica premreženog ožiljcima. Zvao se Košík. Otišao je poslije '68. u Ameriku, u Elizabeth u New Jerseyu, ali se vratio jer se pivo

tamo nije dalo piti.

Upravo je on 1973, godine Utzova prvog moždanog udara, obavljao smetlarsku rundu u staroj židovskoj četvrti. Dakle, on je praznio Utzove kante za smeće.

Sada dolazim do najtežeg dijela priče. Utuvio sam si u glavu da je Utzova zbirka mogla nestati u ždrijelu smetlarskog kamiona, pa sam pao u iskušenje da prevrnem svaki i najmanji dokaz koji vodi u tom smjeru.

Košik je na moja pitanja odgovarao dobro se zabavljajući. Ali kad bolje razmislim, nisam siguran jesu li njegovi odgovori bili istiniti ili su bili onakvi kakve sam želio čuti. Ne mogu se previše pouzdati u sliku koju mi je opisao: da bi katkad, prazneći kante iz Široke broj 5, ugledao zasjenjenu priliku pripijenu uza stražnji zid ulaznog hodnika. Jedne večeri, rekao je, prilike su se u paru pojavile na prozoru najvišeg stana - i mahnule.

Činilo mi se da druga Košikova priča ima čvršće temelje. Tamo je barem donekle bilo slaganja među njegovim pajdašima.

Složili su se da je prije deset ili dvanaest godina, možda i više, taksist redovito dovozio stariji par na selo u nedjeljnu popodnevu šetnju. Muškarac je bio niži od žene, vukao je noge i morao se pridržavati za njezinu ruku. Hodali bi stazom sve do žičane ograde koja je okruživala odlagalište, a zatim bi otišli natrag do taksija.

Prošao sam tom stazom.

Polja su bila zarasla u kostriš i vrbovicu. Iz tvorničkih su dimnjaka prema gradu sukljali oblaci smeđeg dima. Nebo je bilo zapleteno u splet električnih žica.

Došao sam do ograde. Ispred kolibe stajao je niz buldožera. Iza njih nalazilo se odlagalište: područje golog tla i otpada nad kojim su klikotali galebovi.

Otišao sam natrag u selo misleći o mnogobrojnim mogućnostima.

Jesu li Utz i Marta zbirku prokrijumčarili u inozemstvo? Nisu. Jesu li je službenici muzeja prokrijumčarili u inozemstvo? Nisu. Dr. Frankfurter znao bi za to. Je li Utz uništio porculan u napadaju gnjeva? Sumnjao sam u to. Mrzio je muzeje, ali nije bio osvetoljubiv.

Ali on jest bio šaljivac! Možda bi njegovu osjećaju za apsurd odgovaralo da ti krhki predmeti u stilu rokokoja završe na hrpi smeća iz

dvadesetog stoljeća.

Ili je to bio slučaj ikonoklazma? Postoji li, uz sklonost obožavanju likova - što je Baudelaire zvao "moja jedinstvena, moja primitivna strast" - protusklonost da ih smrska u paramparčad? Zahtijevaju li zapravo ti prikazi vlastito uništenje?

Ili je to učinila Marta? Je li ona imala osvetoljubivu crtu? Je li Utzovu ljubav prema porculanu povezivala s njegovom ljubavlju prema opernim pjevačicama? Ako je tome tako, riješivši se jednih, mogla se jednako tako riješiti i drugih.

Ne. Moj je dojam da nijedna od tih teorija nema osnova. Vjerujem da je u onim posljednjim mjesecima, razmišljajući o svojem životu, zažalio što je vječno igrao ulogu varalice. Zažalio je što je sebe i zbirku ulaganjem izbavio iz svakog škripca. Nastojao je u mikrokozmosu očuvati eleganciju europskog dvorskog života. Ali cijena je bila previsoka. Mrzio je puzanje i kompromitiranje - i na kraju mu se porculan zgadio.

Marta nikad nije popustila. Nikad nije prestala žudjeti za legitimnošću. Nije skrenula s puta. Bila je njegova vječna Colombina.

Moja revidirana verzija priče glasi da je uoči njihova vjenčanja u crkvi izišla iz kupaonice u svojem haljetku od ružičaste umjetne svile i razvezavši pojas, pustila ga da klizne na pod te zagrlila Utza kao prava supruga. Od tog su trenutka provodili vrijeme u strastvenom međusobnom obožavanju zazirući od svega što bi se moglo prepriječiti među njima. A porculanski predmeti bili su samo predmeti stare grnčarije, koja je jednostavno morala nestati.

Selo Kostelec nalazi se blizu austrijske granice, nedaleko od razvođa Dunava i Labe. U polja pšenice nahrupio je biblijski "kukolj", ali cvjetovi različka, maka, modrulje, prženice i kokotića pobuđuju očaranost ljepotom europskog krajolika, još pošteđenog trovanja selektivnim pesticidima. Uz rub sela nalaze se vlažne livade, a dalje jezero u kojem se uzgaja šaran, napola okruženo borikom.

Seoski krovovi pokriveni su crvenim crijepom, a zidovi kuća svježe oličeni okerom i krećem. Žene u lonce na prozorima sade pelargonije. U seoskom zelenilu nalazi se dobro održavana kapelica s malom kupolom.

Uz kapelicu je postolje spomenika koji je nekoć možda nosio dvostruko K - *Kaiserlich und Königlich* - dvojne Habsburške Monarhije. Sada nosi hrđavu naherenu napravu u spomen sovjetskom pohodu u svemir.

Prolazilo je nevrjeme. Olujni oblaci kotrljali su se sve dalje, a nad vlažne se livade nadvila duga. Sunce je obasjavalo vrtove žute rudbekije, ljubičastog floksa i obronke bijelih kalifornijskih tratinčica.

Otkvačio sam vratašca. Snježno bijeli gusak zalepetao je krilima prema meni izvijajući vrat i šišteći. Stara je seljanka izašla na vrata. Nosila je kućni haljetak s cvjetnim uzorkom i bijeli rubac nabijen na čelo. Namrštila se. Promrmljao sam riječ-dvije i lice joj obasja zapanjeni osmijeh.

Podigne pogled prema dugi i reče: - *Ja, ich bin die Baronin von Utz.*

{65}

{1} Tycho Brahe (1546-1601) danski astronom i astrolog, zbog neslaganja s danskim kraljem preselio se 1599. u Prag gdje je izgradio opservatorij u kojem je radio s njemačkim astrofizičarom Keplerom, a u Pragu je i umro. [Napomena: sve su bilješke prevoditeljeve.]

{2} Pour le Mérite - najviši njemački orden za iskazanu hrabrost u vojnom sukobu što ga je uveo Fridrik II. Pruski

{3} Johann Joachim Kändler (1706-1775) najvažniji predstavnik majsenske porculanske radionice; od 1731. dvorski kipar na dvoru Augusta Snažnog

{4} Johann Joachim Winckelmann (Stendal, Prusija 1717-1768) njemački povjesničar umjetnosti i arheolog; njegovo je glavno djelo *Povijest drevne umjetnosti* iz 1764.

{5} Karl Ludwig von Pöllnitz (1692-1775) njemački pustolov i pisac na francuskom; najpopularnije njegovo djelo je *La Saxe galante (Otmjena Saksonka)* iz 1734. u kojem opisuje privatni život Augusta Snažnog.

{6} Bilo koji pripadnik bogate i moćne obitelji Rothschild

{7} njem. Blitzkrieg - munjeviti rat, popularan naziv za operativnu vojnu doktrinu koja predviđa upotrebu mobilnih snaga (tenkova i motoriziranog pješništva) koje napadaju koristeći brzinu i iznenađenje kako bi onemogućile neprijatelja; taktika je potpuno razvijena u Drugom svjetskom ratu.

{8} njem. Wehrmacht - naziv za njemačke oružane snage u doba nacizma

{9} Edvard Beneš (1884-1948) vođa pokreta neovisnosti o Austriji i predsjednik Čehoslovačke od 1935. do 1938. te od 1946. do 1948.

{10} Klement Gottwald (1896-1953) vođa komunističke partije Čehoslovačke, premijer i predsjednik zemlje od 1948. do 1953; uveo je staljinistički sustav kolektivizacije i čistki.

{11} Hajdrihijada - kazneni pohod u koji su krenuli nacisti nakon atentata na nacističkog časnika Reinharda Heydricha u Pragu 27. svibnja 1942. Heydrich je umro tjedan dana poslije, a za odmazdu su nacisti pobili više od tisuću ljudi u Pragu, Brnu i selima Lidice i Ležáky.

{12} franc. Carpe à la juive - pirjani šaran na židovski način

{13} franc. Carpe meunière - šaran na mlinarski način, pržen na maslacu

{14} Rabin Loew (1525-1609) Jehuda ben Bezalel Levai zvan Maharal, židovski mistik i filozof, rabin u Moravskoj i Pragu, napisao je mnoga djela o tumačenju Tore i Talmuda, poznat je po mnogim legendama, osobito priči o golemu, stvoru kojeg je rabin načinio od blata.

{15} Gershom Scholem (1897-1982) židovski filozof i povjesničar njemačkog izričaja, predavač židovske mistike i kabale u Jeruzalemu.

{16} Poznat još i kao *Mizmor šir le jom ha*, napisan je za sabat; autor navodi stih prema Bibliji kralja Jakova iz 1611.

{17} heb. gojim - pl. imenice goj, nežidovi

{18} *Schwanen Service* - komplet porculanskog posuđa, koji su između 1737. i 1741. izradili majsenski majstori Kandler i Eberlein; sastojao se od dvije tisuće dvjesto komada u rokoko stilu, koji su poslije Drugog svjetskog rata raspršeni po muzejima i kolekcijama.

{19} grof Heinrich von Brühl (1700-1763) saski državnik, voditelj majsenske radionice od 1737. do 1743.

{20} Ludwig Mies van der Rohe (1886-1969) njemački arhitekt, jedan od najutjecajnijih u 20. stoljeću; poslije 1937. djeluje u SAD-u, osobito u Chicagu.

{21} Johann Friedrich Eberlein (1696-1775) kipar, jedan od Kändlerovih pomagača.

{22} Horace Walpole (1717-1797) engleski povjesničar, parlamentarni zastupnik, romanopisac.

{23} Johann Friedrich Böttger (1682-1719) njemački alkemičar kojem se pripisuje otkriće europskog porculana

{24} Jean Antoine Watteau (1684-1721) francuski slikar

{25} njem. indianische Blumen (indijansko cvijeće) je cvjetni motiv za oslikavanje porculana, korišten u Meißenu 1720-ih

{26} Johann Gregorius Höroldt (1696-1775) prvi istaknuti oslikavatelj porculana u Europi, služio se emajl-lakom, a motivi su mu često bili kineski.

{27} franc. chinoiserie - zapadnjački način dekoriranja (porculana, tkanina, namještaja, i si.) u 17. i 18. stoljeću koji oponaša ili interpretira kineske stilove

{28} njem. Linzer Torte - torta iz Linza, od tijesta, maslaca i badema, sa džemom od šljiva ili malina; Nußtorte - torta od oraha.

{29} Pierre Laval (1883-1945) francuski političar, kao premijer Francuske naslijedio je generala Pétaina, a zadnja dva mandata kao šef vlade odslužio je u Višijskoj Francuskoj te je poslije rata osuđen za izdaju i streljan.

{30} franc. style pâtissier - u arhitekturi se tako naziva način pretenciozne gradnje s obilnim dekoracijama i/ili izmiješanim stilovima, u ovom slučaju riječ je o zdanjima s početka 20. stoljeća.

{31} franc. ex-colon - bivši kolonist

{32} franc. gobelets de cure - bočice s lijekovima

{33} franc. Grand Établissement Thermal - "velika termalna zgrada", zgrada u Vichyju u kojoj su se nalazile termalne kupelji

{34} franc. les instruments de torture - sprave za mučenje

{35} franc. mutilé de guerre - ratni invalid

{36} Grand Théâtre du Casino - Veliko kazalište Casino

{37} franc. Les Plus Belles Girls de Paris - najljepše djevojke u Parizu

{38} franc. Les Hommes en Cristal - muškarci od kristala

{39} franc. La Dame en Bleu - dama u plavom

{40} franc. Parlez-moi d'amour - pričajte mi o ljubavi

- {41}. franc. Bravo! Bravo! Još!
- {42}. franc. Je vous aime - Volim vas...
- {43}. franc. grande mangeuse de viande - žderačica mesa
- {44}. franc. femme en forme de violon - žena u obliku violine
- {45}. franc, viens - dođi
- {46}. franc. haricots verts - mahune
- {47}. franc. quenelles aux écrevisses - valjušci s račićima; cervelas truffé - svinjska kobasica s tartufom (lyonski specijalitet); poulet en vessie - piletina punjena kobasicom i kuhana u svinjskom mjeħuru
- {48}. franc. bourriol - palačinka od heljde i krumpira; bougnette - hrskavi uštupak od kruha i svinjetine, specijalitet; flaugarde - voćni nabujak; fouasse ili fouace – pogača
- {49}. franc. Et comme vin, monsieur? - A koje ćete vino, gospodine?
- {50}. franc. ĩle flottante - žličnjaci od snijega, šnenokle; Omelete norvégienne - kolač od biskvita, sladoleda od vanilije, sorbeta od maline, bjelanjka i šećera
- {51}. franc. tarte Tatin - vrsta pite od jabuka
- {52}. franc. creme chantilly - slatko tućeno vrhnje s dodatkom vanilije
- {53}. franc. prix d'ami - vrlo povoljna cijena
- {54}. franc, archifaux - lažno na kvadrat
- {55}. franc. Roi Soleil - Kralj Sunce, pridjevak francuskog kralja Luja XIV. (vladao 1643-1715)
- {56}. Michael Maier (1568-1622) lijećnik i savjetnik Rudolfa II. Habsburškog na praškom dvoru, pisao je alkemijske tekstove, od kojih je najvaćniji naslov *Atalanta Fugiens*.
- {57}. John Dee (1527-1609) engleski mistik i savjetnik Elizabete I; autor djela *Monas Hieroglyphica*.
- {58}. Dom Antoine-Joseph Pernety (1716-1796) pisac, knjićničar pruskog kralja Fridrika Velikog; autor *Rjećnika mitskih i hermetićnih pojmova*.
- {59}. lat. pitko zlato
- {60}. Ambrosius Bosschaert (1573-1621), Jan van Huysum (1682-1749), Jan van Kessel stariji (1626- 1679), Jan van Kessel mlađi (1654-1708) - nizozemski slikari mrtve prirode.
- {61}. njem. praško-njemaćkog pisca
- {62}. franc. U juhi od vina i octa, zar ne?
- {63}. Rudolf Slánsky (1901-1951) generalni sekretar Komunistićke partije Āehoslovaćke i drugi ćovjek poslije Gottwalda koji ga je optužio za titoizam i špijunaću; na montiranom procesu osuđen je na smrt i obješen.
- {64}. njem. teleći file na židovski
- {65}. njem. Da, ja sam barunica od Utza.